

КИЇВСЬКА ПРАВОСЛАВНА БОГОСЛОВСЬКА АКАДЕМІЯ
БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра церковно-історичних та практичних дисциплін

Ця кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису
містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів
мають покликання на відповідне джерело

(підпис автора)

ТИМОШЕНКО ОЛЕСЬ БОГДАНОВИЧ

Магістерська робота

«ІСТОРІЯ КАНОНІЗАЦІЇ СВЯТИХ КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ІХ-ХІІІ ст.»

зі спеціальності 041 – богослів'я

галузі знань 04 – богослів'я

Науковий керівник:
протоіерей Віталій Клос,
доктор наук з богослів'я, професор,
викладач кафедри
церковно-історичних та практичних дисциплін КПБА

(підпис)

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри церковно-історичних та практичних дисциплін КПБА

Чокалюк Святослав Михайлович,

кандидат наук з богослів'я

« ___ » _____ 20__ р.

КИЇВ – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. КАНОНІЗАЦІЯ СВЯТИХ РУСИ-УКРАЇНИ ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	5
1.1 Підстави для канонізації святих подвижників. Розділення святих на класи ...	6
1.2 Процес канонізації святих	9
1.3 Огляд джерел та історіографії	19
РОЗДІЛ 2. ВИЗНАЧНІ ПРАВИТЕЛІ КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ КАНОНІЗОВАНІ В ДОМОНГОЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД	20
2.1. Київські великі князі, як святі покровителі Руської землі.....	20
2.2. Удільні правителі Київської держави та процес їх канонізації.....	31
РОЗДІЛ 3. ХАРАКТЕРИСТИКА КАНОНІЗАЦІЇ АРХІПАСТИРІВ, ПРЕПОДОБНИХ ТА ІНШИХ СВЯТИХ.....	48
3.1. Святителі домонгольського періоду	49
3.2. Подвижники благочестя та історія їх канонізації	65
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	84

ВСТУП

Актуальність. У зв'язку з настанням незалежності України, розвитком науки та становленням Православної Церкви України є потреба у дослідженні історії канонізації святих. Становлення Церкви несе за собою й розвиток багатьох аспектів, без яких не може існувати Церква, а саме історичні, наукові та богословські праці й дослідження. Процес розвитку не оминув і створення Православною Церквою України Синодальної комісії з питань канонізації святих, що й підкреслює актуальність даної роботи у сьогоднішні. Питання канонізації святих у новітні часи немає такого широкого поширення, як у часи древні, починаючи від хрещення Київської Русі. Хоч робота й зачіпає лише період домонгольський, вона показує, що українська земля дуже багата на святих, наших заступників перед Богом. А, отже, спонукає до більшого порушення цього питання саме сьогодні. Коли Україна переживши нелегкі століття війн, окупацій, церковних утисків, радянських таборів, де катували безліч українців християн, які померли за правду, волю та віру і цим самим були справжніми мучениками українського народу, на твердій волі і вірі яких – сьогодні створилася незалежна держава та незалежна Церква яка має можливість вільно служити Богу і людям.

Тож актуальність нашої праці полягає у недостатній обізнаності українського народу про своїх Святих. А також у тому, що канонізація святих – це зовсім мало вивчена ділянка в православній богословській науці. Робота показує велику кількість ченців, які є святими і може спонукати людей до монашества, що є важким і молитовним подвигом у житті. Адже сьогодні кількість монахів є значно меншою ніж раніше.

Сьогодні, у часи національного піднесення, українці повинні знати свою історію, історію своєї рідної Церкви. Знати своїх угодників Божих – це релігійний і національний обов'язок українців.

Метою данної роботи є дослідження процесу канонізації та життєпису святих Руси-України, які жили в домонгольський період.

Завдання роботи полягає у наступному:

- охарактеризувати процес канонізації святих в період Руси-України;
- проаналізувати відомості щодо визначних правителів, єпископів та преподобних Київської держави до 1240 р.;
- розкрити питання життєпису та канонізації всіх інших святих.

Об'єкт роботи – це канонізація святих в Православній Церкві Київської держави, які жили в домонгольський період.

Предмет роботи – процес, причини та особливості канонізації святих, які жили до 1240 р.

У роботі використовувалися **методи**: аналітичний, систематизації, історичного аналізу та узагальнення.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період історії Київської держави від моменту хрещення рівноапостольним кн. Володимиром Київської Русі у 988 році та до монгольської навали у 1240 році.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що робота покликана показати процес канонізації святих від моменту смерті і до першої служби святому, цим самим спонукаючи до відновлення процесу канонізації та пошуку, тих осіб, які за життя мали благочестивий спосіб життя, після смерті яких можливі чудеса за молитвами до них, віднайдення нетлінних мощів та інших умов визнання їх святими у новітній час. Елементом наукової новизни є перша спроба систематизації та осмислення питання канонізації святих (988 – 1240 роках) у сучасній богословській науковій думці України.

Структура магістерської роботи складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел та літератури.

При розкритті теми використовувалися ряд джерел та літератури з проблемної тематики.

РОЗДІЛ 1. КАНОНІЗАЦІЯ СВЯТИХ РУСИ-УКРАЇНИ ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Канонізація - це офіційне визнання й проголошення церквою даної особи святою й внесення її до списку святих із призначенням певного дня для святкування її пам'яті, найчастіше дня її упокоєння.

Слово канонізація є латинським (*canonisatio*), і запозичено в нашу мову з західної мови. Слово взяло початок від взятого в латинську мову грецького слова *κανών* у значенні останнього: список, каталог, воно означає внесення будь-якого покійного подвижника благочестя в список, в каталог святих. Здавна, ще на початку християнства Святих по упокоєнні стали записувати до цього окремого списку, або каталога, звідси й слово Канонізація. В Православній Церкві спочатку не вживався термін Канонізація, - був термін Прославлення [5, с. 25].

Розуміння слова «Святий» - досконало чиста й чесотна людина, що життям своїм догоджає Богові. Признання заступництва Святих перед Богом за живих розпочалося в глибоку давнину і засноване воно на словах Самого Ісуса Христа: «Тіштесь тим, що ваші імена записані на Небі» (Лк. 10. 23). Значення молитви праведника ясно висловлює Апостол Яків: «Дуже могутня горлива молитва Праведника» (Як. 5. 16). Значить, заступництво Праведника перед Господом може багато допомогти тим, за кого вони заступаються [5, с. 21].

Розповіді та письмові свідчення про життя й діяльність подвижників і сповідників, які різними подвигами догодили Богові, існують у християнській церкві з перших часів її створення. Такі перші письмові свідчення ми знаходимо у святого євангеліста Луки в книзі «Діяння святих апостолів про подвиги і страждання перших учнів Спасителя нашого та інших його послідовників». Святий апостол Павло в одному посланні дав християнам заповідь поминати своїх наставників, які засвідчили віру в Христа своїм життям і смертю мучеників. Наслідуючи приклад апостола Луки, виконуючи заповіді верховного апостола, християни завжди зберігали відомості про життя і діяльність святих[70].

Церква на протязі віків свого існування канонізувала велику кількість святих, при цьому керувалася загальними правилами та порядками, цим і визначається зміст історії канонізації святих [23, с. 40].

1.1 Підстави для канонізації святих подвижників. Розділення святих на класи

Підставою для причислення померлих подвижників благочестя до лику святих служило прославлення подвижників даром чудотворства ще за життя, приклади чого знайомі, або ж, як це було частіше, після смерті. В Грецькій церкві були цілі класи подвижників, для причислення до лику святих яких служили інші підстави, окрім прославлення даром чудотворіння. Але на теренах України, колишньої Київської Русі це прославлення даром чудотворіння складало єдину загальну основу для причислення до святих подвижників всіх класів [23, с. 264].

Першими нашими святими були страсотерпці Борис і Гліб. Але страсотерпців, які понесли насильницьку смерть від руки Святополка, було не двоє, а троє, разом з Борисом і Глібом був убитий останнім третій брат Святослав. Зараховані були до лику святих не всі троє, які понесли абсолютно однакову насильницьку смерть, то причиною цього було те, що не всіх трьох, а тільки двох перших Бог прославив даром чудотворення, на могилах Бориса і Гліба, похованих у Вишгороді, скоро почали відбуватися чуда, але могила Святослава, на якій би могли відбуватися чуда, була відсутня, бо вбитий під час втечі до Угорщини десь у горах Карпатських він не був похований на місці убивства, і ось, хоча і абсолютно однаковий з Борисом і Глібом страсотерпець, але не явлений від Бога чудотворцем, він і не зарахований був разом з ними до лику святих. Потім, і в самій історії причислення Бориса і Гліба до лику святих, абсолютно ясно дається знати, що вони зараховані до лику святих не як страсотерпці, а як чудотворці, хоча при цьому і потрібно, звичайно, мати на увазі, що вони стали чудотворцями, так як були страсотерпцями. Раніше Бориса і Гліба належало б стати нашим

святим - хрестителю Русі кн. Володимиру. Але з приводу того, що він не став першим нашим святим, нам і робиться абсолютно ясно, що підставою для причислення до лику святих у нас служило прославляння даром чудотворення. Нам ясно говориться, що кн. Володимир досить довго не був зарахованим до лику святих, що Господу не завгодно було прославляти його, як чудотворця. У Ростові в 1164-му році з одного і того ж приводу копання ровів для фундаменту нової церкви знайдені були мощі єпископів Леонтія і Ісаї, і тоді як перший з них був зарахований до лику святих в 1190 році, другий удостоївся цього зарахування тільки через багато часу. Єдиним поясненням того, що в 1190 році не були зараховані до лику святих обидва єпископа, а тільки перший, може бути припущення, що до 1190-го року тільки один з них прославився даром чудотворення [23, с. 265].

Зараз наведені приклади, які стосуються періоду домонгольському, ясно доводять, що в період цей єдиною загальною підставою для причислення покійних подвижників благочестя до лику святих служило у нас прославляння подвижників даром чудотворення. Але припускати, щоб від правила, яке прийнято було у нас спочатку і яке було споглядаємо у нас досить довгий перший час, було зроблено відступ згодом, неймовірно було б і само по собі, бо відступ означало б послаблення строгості у визнанні покійних подвижників благочестя святими, а ослаблення цієї строгості було б справою нез'ясовним. Бачимо, що в усі наступні часи єдиною загальним підставою для причислення до лику святих залишалося те ж прославляння даром чудотворення, що і в період домонгольський, в цьому засвідчують нас позитивні докази, які точно так само ми маємо на подальший час, як і за період домонгольський [23, с. 266].

Але повинні бути прийняті деякі виняткові випадки. Хреститель Русі кн. Володимир зарахований був до лику святих після того, як гріб його, у якого могли б творитися чудеса, під час навали Монголів похований був під руїнами Десятинної церкви, і зарахований був до лику святих не в Києві, а в Новгороді. А

тому з усією ймовірністю потрібно думати, що він зарахований був до лику святих не як чудотворець, а саме як хреститель Русі, який має право на титул рівноапостольного [23, с. 266].

Крім зарахування до лику святих - місцевих в обох сенсах і загальних у нас було ще «шанування» покійних подвижників благочестя, яке становило так сказати нижчу ступінь зарахування до лику святих. Якщо покійний подвижник був похований в церкві, то на підлозі церкви над його могилою ставилася гробниця або рака, якщо він був похований поза церквою, то над могилою ставилася мала каплиця і в каплиці - також гробниця або рака (а якщо відкриті були мощі покійного подвижника, то вони зберігалися в раці, наглухо закриті в ній); в тому і в іншому випадку гробниця або рака покривалася покровом і перед нею ставилося свічка. При гробниці співалися панахиди по покійному, а, іноді навіть і молебні йому. Таке шанування покійних подвижників благочестя іноді було просто народним і, як довільне, в деяких випадках зустрічало опір з боку духовенства, іноді ж було дозволеним або й прямо запропонованим з боку церковної влади, яка не знаходила чомусь можливим зарахувати покійного до лику святих і в Водночас бажала, щоб з приношенням молитов про нього до певної міри було надане йому шанування [23, с. 41].

Святі розділяються на два класи, на загальних і місцевих. Загальні - ті святі, яким святкується у всій Церкві; місцеві - ті святі, яким святкується або тільки в одній якій-небудь області або навіть в одному якомусь монастирі, однієї якої-небудь церкви. Розділення святих на місцевих і загальних взято нами з прикладу греків, у яких в найдавніший час, найбільша частина святих була місцевими святими, у яких дуже багато було місцевих святих ще і в той час, як ми прийняли християнство, і у яких цей поділ святих на загальних і місцевих залишається і до теперішнього часу. У перші три століття християнства, на Русі лише три святі були канонізовані у нас до спільного святкування у всій землі, саме-три перших за часом наші святі: князі Борис і Гліб і преп. Феодосій Печерський, - останній до

спільного святкування ніби не зовсім повного, всі ж інші святі цих трьох перших століть були святі місцевими, обласними, або ж окремих монастирів і церков [23, с. 293].

Право канонізувати спільних святих належало главі Церкви, митрополиту, патріарху; право канонізування місцевих святих належало єпархіальним архієреям, але на ділі було так, що іноді канонізували їх єпархіальні архієреї, іноді той же глава церкви – митрополит, чи патріарх [23, с. 293].

1.2 Процес канонізації святих

Поступово відбувалися чудеса при гробі подвижника, розпочавшись більш-менш незабаром після його кончини, або ж починали раптом відбуватися через тривалий час після кончини: але нагромаджувалося значна кількість чудес або принаймні була деяка їх кількість; про чудеса, котрі доносили церковній владі з приєднанням або без приєднання прямого клопотання про причислення подвижника до лику святих; церковна влада засвідчувала в справедливості звісток про чудеса, для чого виробляла «свідоцтво» і коли переконувалася, зараховувала подвижника до лику святих або здійснювала його канонізацію, призначаючи день святкування його пам'яті. Таким чином, повний процес канонізації становили: записування чудес; донесення про них церковної влади з приєднанням або без приєднання прямого клопотання про вчинення канонізації; дізнання церковної влади про істинність чудес, і, нарешті, саме причислення подвижника до лику святих або сама його канонізація, з призначенням дня для святкування його пам'яті [23, с. 278].

а) Монастирі, до засновників і настоятелів яких належала більшість подвижників, причислених до лику святих, двояким чином зацікавлені були в тому, щоб їх подвижники, прославлені від Бога даром чудотворення, були зараховані до лику святих: по-перше, через це прирахування, подвижники

отримували славу і піклувалися про святого, що складало борг монастирів; по-друге, святі сприяли матеріальному добробуту монастирів, скликаючи в них прочан і залучаючи до них щедрість благодійників [23, с. 278].

Крім монастирів в записуванні чудес, що відбувалися при гробах подвижників, що необхідно було для їх канонізації, була зацікавлена і церковна влада, так як примноження числа святих служило до примноження слави Церкви, від імені якої, як повинно думати, і була турбота про записування чудес, що відбувалися у труп подвижників. За всіма цими причинами в монастирях звичайно велися ретельні записи про чудеса, що відбувалися при гробах їх подвижників. Ці записи іноді були дуже докладні, докладно передаючи історії чудесних зцілень, іноді ж дуже невеликі, кажучи лише коротко, що така-то людина отримала чудесне зцілення від такої-то хвороби. А так як мистецтво записування, разом з усім мистецтвом літературним, зовсім у нас не процвітало: то набагато більше було записів поганих, ніж хороших. Але зрозуміло, що літературна гідність записів не мала значення у ставленні до їх достовірності [23, с. 278].

б) Настоятелі монастирів доносили церковній владі про чудеса, що відбувалися при гробах подвижників, які спочивали в стінах монастирів, з одного боку, спонукалися до цього одним або іншим з вище зазначених своїх інтересів або ж обома разом, а з іншого боку - тому, що це, становило їх обов'язок. Якщо деякі настоятелі монастирів приєднували до повідомленнями про чудеса, які відбулися при гробах подвижників, прямі прохання про причислення подвижників до лику святих: то, звичайно, потрібно думати, що з особливою силою спонукалися вони шукати прославлення подвижників одним або іншим із зазначених нами інтересів [23, с. 280].

Цілком ймовірно, зверталися з проханнями до підлеглих церковної влади про причислення подвижників до лику святих не тільки ті деякі настоятелі монастирів, про які нам відомо позитивним чином, але і багато інших. Дуже ймовірно навіть припускати, що прямі прохання про причислення подвижників

до лику святих становили загальний прийнятий звичай і загальне встановлене правило. Ми не знаємо, як зобов'язані були настоятелі монастирів доносити церковній владі про чудеса, що відбулися при гробах подвижників, про кожному чи диво окремо або про певну їх кількість, яке на їхню думку давали право на те, щоб клопотати про причислення подвижника до лику святих. Якщо про кожне диво окремо, то прохання про причислення подвижника до лику святих, звичайно, не могло супроводжувати донесення про перше ж диво, яке сталося біля його труни, і в цьому випадку потрібно буде уявляти справу так, що практикою було встановлено будь-яке правило щодо того, після якої кількості чудес дозволялося було порушувати клопотання про зарахування подвижника до лику святих.

Церковна влада для настоятелів монастирів, якій вони повинні були доносити про чудеса, що відбувалися при гробах подвижників, становили їх єпархіальні архієреї. Але зараховувати до лику святих загальних або загальноцерковних мав право тільки представник вищої влади Церкви, який був митрополитом чи патріархом, і в повідомленнях про ці загальні або загальноцерковні канонізації нам уявляється справа так, що настоятелі монастирів звертаються зі своїми проханнями про зарахування подвижників до лику святих безпосередньо до цього представника вищої церковної влади. Повинно проте розуміти не так, щоб вони зверталися до представника вищої влади (митрополита - патріарха), обходячи своїх архієреїв, а так, що вони просили в архієреїв дозвіл на це [23, с. 282].

в) Церковна влада, маючи відомості про таку кількість чудес якого-небудь подвижника, яке давало йому право бути зарахованим (робило обов'язковим його зарахування) до лику святих, робила «свідоцтво» чудес або виробляла дізнання про їх достовірність. Це робилося таким чином, що в монастир, в якому знаходилися мощі подвижника, або в місто, в селище, якщо мав місце рідкісний випадок знайдення мощей у парафіяльній церкві, посилалися слідчі, які представляли із себе іноді цілу комісію, що складалася з чотирьох або трьох осіб, іноді обмежує число двох і одного, і що слідчі виробляли дізнання на самому

місці скоєння чудес. Під чудесами розуміються чудесні зцілення при гробах подвижників від різних хвороб, і дізнання полягало в тому, що слідчі розпитували самих зцілених, їх духовних отців і всяких їхніх знайомих, виробляючи в останньому випадку якщо не завжди, то іноді так званий повальний обшук [23, с. 282].

г) У чому полягав самий чин, як відбувалося саме торжество причислення до лику святих або канонізації, відомостей щодо цього ми зовсім не маємо, тому що ні про одну приватну канонізацію зовсім не йдеться яким чином вона відбувалася. Зі всією ймовірністю повинно думати, що самим представником церковної влади, який здійснював причислення до лику святих або канонізацію, - чи був то єпархіальний архієрей або митрополит - патріарх, не було створено чину чи торжества, подібного тому, яка вчиняє Римська Церква, і що всі справи з його боку обмежувалися визначенням і указом, а що торжество відбувалися лише на місці знаходження труни з тілесними останками канонізованого святого. Щодо цього останнього торжества повинні думати, що воно складалося з можливо святковому служінні новому святому, повинно було бути навмисне скликання всього околишнього духовенства з усім навколишнім населенням і більше або менш щедра милостиня жебракам (яких в древній час у нас було ще більше, ніж тепер, і які стікалися на подібні торжества, немає сумніву, у величезній кількості), ймовірно можемо думати, що для здійснення торжества приїжджав сам єпархіальний архієрей або прислав своїх уповноважених [23, с. 283].

д) Днем для щорічного святкування святому звичайно призначався день його кончини, якщо був відомий; якщо ні, то день знайдення мощей (якщо таке мало місце), день народження, день ангела. Деяким святим святкувалося не по одному разу в році, а по кілька разів, в день кончини, в день знайдення мощей, в день перенесення мощей (якщо таке бувало), в день народження, в день ангела. Право призначення інших святкувань святому, понад призначеного церковною владою при його канонізації, надано було монастирським братствам [23, с. 284].

5. Зарахування якогось подвижника благочестя до лику святих вимагало, щоб складена була служба йому і було написано житіє його. Служба потрібна була для того, щоб по ній було святкування святому; а що стосується до житія, то воно потрібно було як виправдовувальний документ щодо того, що канонізований святий був істинним святим. Подвижники благочестя зараховані були до лику святих тому, що при їх гробах відбувалися чудеса. Але чудеса, як вчить Никон Черногорець, бувають двоякі: істинні, які робить Бог через своїх святих, і помилкові, які, на приваблення людей, продукує диявол через свої знаряддя. Справжні святі пізнаються від їхнього життя, по їхніх справах: отже, для такого їх пізнання і для такого щодо них запевнення і необхідні їх житія. Крім цього, житія святих, у вигляді скорочених сказань про них, необхідні були для читання на службах [23, с. 288].

Дуже нерідко, якщо не більшою частиною, було так, що житіє святого, і служба йому готові були до його канонізації. Ми говорили вище, що канонізації деяких святих передував період «шанування», що починався з дня кончини. Питання про канонізацію цих святих було майже що заздалегідь вирішене і складалося тільки в тому, що скоро або не скоро вона (канонізація) звершиться [23, с. 288].

Житія зі службами якщо не всіх цих святих, то значної більшості їх були приготовлені до їх канонізації, бо набагато зручніше було здійснити канонізацію з готовими житієм і службою, ніж без них. Церковній владі, якій належало канонізувати подвижника, у всякому разі треба було мати біографічні відомості про нього, так що в разі відсутності житія його відомості мали бути представлені усно; але, звичайно була складена біографічна записка, яка являла собою житіє. Рівним чином, набагато краще було й те, щоб святому негайно після його канонізації розпочато було святкування з власної його служби, ніж те, щоб більш-менш тривалий час, до виготовлення власної служби, шанування відбувалося за загальною службою. Само собою зрозуміло, що служби святим, складені до їх

канонізації, не могли мати суспільного вживання, бо не можна здійснювати суспільної служби святому, який ще не визнаний святим [23, с. 288].

Деякі святі були канонізовані вслід за відкриттям мощей, так не заради їх самих, а заради чудес, які відбувалися від них. Мощі святих, коли вони нетлінні, складають чудо, але лише додаткове до тих чудес, які творяться через їхнє посередництво. Доказ святості святих складають чудеса, які творяться при їх гробах або від їхніх мощей, а мощі, цілі тіла або тільки кістки, даровані нам, для підтримки в нас живої пам'яті про небесних молитвеників за нас, священні і святі останки деяких святих, які ми повинні шанувати як такі, і є тими земними посередниками, через які Господь найбільш проявляє свою чудодійну силу [23, с. 301].

Після того як урядом церковним і громадянським було підпорядковано відкриття мощей своїм сукупним контролем, для засвідчення відкриття або знаходження мощей послано були від того і іншого уряду разом комісії з декількох осіб або ж окремі уповноважені особи; на жаль, для позитивної відповіді на питання: в чому полягало засвідчення, ми не маємо достатніх відомостей. Якщо справа йшла про мощі, які були знайдені більш-менш нетлінними, але від яких не творилося чудес, то, як потрібно думати, засвідчення складалося, по-перше, в дізнанні, що не вчинена підміна. Не видається чи за мощі святого тіло іншої особи. По-друге, в перевірці донесення щодо ступеня нетлінності мощей, чи дійсно мощі знаходяться в такому вигляді, як донесено було про них уряду. Якщо ж справа йшла про мощі, від яких по їх відкритті відбувалися чудеса, то понад зараз зазначеного засвідчення мало складатися ще в дізнанні про істинність чудес. Деякі мощі засвідчені були не по одному разу, а через більш-менш довгі проміжки часу по два і по три рази. Друге і третє засвідчення могло бути вироблене для можливо більшого посвідчення в нетлінні мощей або щоб бачити, не відбувалися в міру перебігу часу якісь зміни, а в інших випадках під засвідченням маємо розуміти не засвідчення самих мощей, а

дiзнання якi вiдбувалися вiд них дива . Вiд iнших моцей починали вiдбуватися чудеса не з самою хвилини вiдкриття, а тiльки через бiльш-менш тривалий час пiсля нього: для дiзнання про що почали вiдбуватися чудеса i послана була друга комiсія або друга уповноважена особа (пiсля першої комiсії або першої особи, якi були надiсланi для самого вiдкриття моцей). Але могло траплятися, що на перший раз чудеса були недостатнiми для канонiзацiї чудотворця, тодi при подальшому iх накопиченнi могла надаватися потреба у вторинному про них пiзнаннi або в третiй комiсії, третiй уповноваженiй особi [23, с. 301].

Такi були загальнi правила i порядки, якими керувалася i якi спостерiгала наша Церква при окремих випадках канонiзацiї святих [23, с. 43].

Дехто визнає канонiзованими або справжнiми святими тiльки тих святих, яким встановлено загальне або загальноцерковне святкування. Iншi зараховують до загальноцерковних святих i мiсцевих святих, однак не всiх, а лише тих, час канонiзацiї яких точно вiдомо. Канонiзований або справжнiй святий є святий, якому встановлено i вiдбувається святкування, чи буде вiн загальний або мiсцевий, вiдомо або невiдомо час встановлення святкування йому (пiд несправжнiми святими ми розумiємо святих, яким не встановлено святкування або якi не канонiзованi, але якi визнаються святими i шануються за таких вiд народу). Святий, якому встановлено загальне святкування, визнається церквою за бiльшого святого; святий, якому встановлено мiсцеве святкування, визнається церквою за меншого святого, так є великi i меншi святi i мiж святими загальноцерковними: святий, якому встановлено мiсцеве святкування, є таким же справжнiм святим, як i святий, якому встановлено загальноцерковне святкування. Мiсцевим святим здiйснюється святкування не у всiй церквi, а тiльки в деяких або навить дуже небагатьох мiсцях; але в таких мiсцях воно вiдбувається, як святкування справжнiм святим, вчиняється точно так само, як загальноцерковним святим у всiй церквi. Взагалi i одним словом, мiсцевi святi абсолютно такi ж святi, як i загальнi святi, i вiдносяться до загальних святих так само [23, с. 261].

Сказано вище, що окрім святих, про канонізацію яких відомо або ж канонізація яких з усією ймовірністю повинна бути прийнята, є ще досить велика кількість покійних, імена яких внесені до місяцесловів деяких богослужбових книг і відносно яких потрібно думати одне з двох, саме - або що вони також насправді були канонізовані або що імена їх, як шанованих покійних, довільно внесені до місяцесловів переписувачами богослужбових книг [23, с. 262].

Отже, узагальнюючи розділ, коротко можна охарактеризувати основні аспекти канонізацій святих домонгольського періоду: підставою для причислення померлих подвижників благочестя до лику святих служило прославлення подвижників даром чудотворства ще за життя, приклади чого знайомі, або ж, як це було частіше, після смерті.

Святі розділяються на два класи, на загальних і місцевих. Загальні - ті святі, яким святкується у всій церкві; місцеві - ті святі, яким святкується або тільки в одній якій-небудь області або навіть в одному якомусь монастирі, однієї якої-небудь церкви.

Право канонізувати спільних святих належало главі церкви, митрополиту, патріарху; право канонізування місцевих святих належало єпархіальним архієреям, але на ділі було так, що іноді канонізували їх єпархіальні архієреї, іноді той же глава церкви – митрополит, чи патріарх.

Історія канонізації значної частини подвижників, які були зараховані до лику святих, починалася з дня їх кончини: подвижник за свого життя набував велику славу між людьми, і внаслідок цього негайно ж слідом за його похованням починалося шанування його пам'яті, що виражалося відомим певним чином.

Шанування покійних подвижників благочестя складалося, з одного боку, в тому, що при їх гробах читалися молитви про них, а з іншого боку в тому, що над їх трунами вбудовувалися деякі так сказати монументи на їхню честь.

Процес канонізації святих відбувався таким чином. Поступово відбувалися чудеса при гробі подвижника, розпочавшись більш-менш незабаром після його кончини, або ж починали раптом відбуватися через тривалий час після кончини: але нагромаджувалося значна кількість чудес або принаймні була деяка їх кількість; про чудеса, котрі зарисувалися, доносили церковній владі з приєднанням або без приєднання прямого клопотання про причислення подвижника до лику святих; церковна влада засвідчувала в справедливості звісток про чудеса, для чого виробляла «свідоцтво» і коли переконувалася, зараховувала подвижника до лику святих або здійснювала його канонізацію, призначаючи день святкування його пам'яті

Таким чином, повний процес канонізації становили: записування чудес; донесення про них церковної влади з приєднанням або без приєднання прямого клопотання про вчинення канонізації; дізнання церковної влади про істинність чудес, і, нарешті, саме причислення подвижника до лику святих або сама його канонізація, з призначенням дня для святкування його пам'яті.

Історія канонізації значної частини подвижників, які були зараховані до лику святих, починалася з дня їх кончини: подвижник за свого життя набував велику славу між людьми, і внаслідок цього негайно ж слідом за його похованням починалося шанування його пам'яті, що виражалося відомим певним чином. Шанування інших подвижників благочестя починалося через деякий інший час після їх кончини з яких-небудь надприродних знамень і вказівок. Інші подвижники благочестя були причислені до лику святих без цього попереднього їх шанування: помирав подвижник і пам'ять його приходила в забуття у людей; але потім, через той чи інший час після його кончини, Бог несподівано прославляв його даром чудотворення, і він зарахований був до лику святих [23, с. 271].

Шанування покійних подвижників благочестя складалося, з одного боку, в тому, що при їх гробах читалися молитви про них, а з іншого боку в тому, що над їх трунами вбудовувалися деякі так сказати монументи на їхню честь. Приношення молитов полягало в тому, що християни приходили і співали при

гробах панахиди про них і що в дні їхнього переставлення відбувалися за ними заупокійні літургії і що імена записувались в синодик поминання для повсякчасного поминання на літіях [23, с. 271].

Іноді замість покривів покладено було на надгробницях зроблені на весь зріст зображення подвижників, подібно тому як на верхніх дошках рак справжніх або канонізованих святих пишуться їх зображення. У тому і іншому разі не рідко поставляли перед надгробницями або взагалі в Церквах і наметах, в яких вони перебували, поясні зображення подвижників або їх ікони в сенсі портретів. Це вшанування подвижників за допомогою монументів або видимих знаків було точним відтворенням такого ж вшанування князів, царів і взагалі знатних людей, яке складалося саме в тому, що над могилами їх ставилися надгробниці, що покривалися покривами або на весь зріст зображеннями [23, с. 272].

Але якщо вшанування нашим способом князів, царів і знатних людей мало більш так би мовити світський характер то вшанування тим же самим способом подвижників благочестя мало вже зовсім інший, чисто релігійний, характер: надгробниці над могилами і на могилах подвижників були схожі з раками, що містять мощі святих; зображення подвижників, що покладаються на надгробницях, прийняті були за зображення священні, а поясні зображення подвижників або їх ікони в сенсі портретів були не тільки схожими зі справжніми іконами дійсних святих, а іноді і зовсім, були однаковими з ними. Подібне ототожнення, з одного боку, легко могло мати місце внаслідок того, що за своїм зовнішнім виглядом ікони-портрети нічим не відрізнялися від справжніх ікон, а з іншого боку йому повинно було сприяти і ця обставина, що в давні часи у нас не було особливої назви для портретів, але що слідом за греками ми називали одним ім'ям ікони і дійсні ікони і портрети: два різні предмета, що носили одну і ту ж назву, легко було приймати за один і той же предмет по суті. Зображення та ікони становили прояв найвищого шанування покійних, а в більшості випадків,

звичайно, було так, що люди прагнули до прояву цього найвищого шанування своїх покійних [23, с. 276].

1.3 Огляд джерел та історіографії

Для написання даної роботи були використані джерела, які є доробком відомих дослідників церковної історії. Вагомими дослідженнями щодо канонізації святих є праці, Є. Голубінського, м. Іларіона та В. Васільєва. Додатковим матеріалом для написання роботи були використані праці багатьох інших дослідників історії церкви.

Вагомими джерелами для написання роботи є праці митрополита Димитрія Туптало, а саме “Життя святих” у 12 томах. Та “Життя святих” архієпископа Філарета (Гумілевського). В цих ґрунтовних для церковної історії працях знаходимо відповіді на питання: чому було канонізовано святих, саме через призму їхнього життєвого шляху.

Тематику канонізації святих детально розглянув академік, професор, протоієрей Євген Голубінський у своїй праці “История канонизации святих в русской церкви”, де ґрунтовно зупинився на охарактеризуванні самого процесу канонізації, причин та наслідків канонізації святих різних історичних періодів. Автор наводить списки святих різних категорій, місцевих, загальних святих та ін.

В роботі використані праці та загальні дослідження різних авторів та істориків на обрану тематику, такі як: Левицький Ю. “Святі Київської Церкви”; Муравьєв А. “Життя Святихъ русскихъ, также иверскихъ и славянскихъ”; Іларіон (Огієнко), митр. “Канонізація Святих в Українській Церкві”; Васильєв В. “История канонизации русскихъ святихъ”; Ігнатий, архим. “Краткия жизнеописания русскихъ святихъ”; Толстой М. “Описание о российскихъ святихъ”; Федорів Ю., свящ. “Історія церкви в Україні”. Автори цих праць діляться з нами своїми напрацюваннями у сфері історія церкви, до підрозділів якої і відноситься тема даної роботи.

РОЗДІЛ 2. ВИЗНАЧНІ ПРАВИТЕЛІ КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ КАНОНІЗОВАНІ В ДОМОНГОЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД

Правителі Київської держави були поборниками язичницької віри. Їхня плідна праця на благо держави та Церкви не залишилася непомітною. Їхнє сприяння поширенню християнства мало успіхи, за що вони й були канонізовані Церквою. Канонізацію українських святих Княжої доби, а також і пізнішого часу, здійснювали київські митрополити, за винятком тих святих, які були канонізовані не нашою Церквою [70, с. 262].

2.1. Київські великі князі, як святі покровителі Руської землі

1. Рівноапостольна княгиня Ольга (11 липня 969 р). Онук її, кн. Володимир, дістав мощі її з землі, що, було першим випадком відкриття мощей, і переніс їх з невідомого місця, де були вони поховані, в Десятинну церкву. Надію Володимира, з якою він, цілком ймовірно, переніс мощі до церкви, що Господь прославить їх даром чудотворіння, не виповнилася на його очах, але потім в невідомий нам час до навали монголів Бог прославив мощі даром чудотворіння і Ольга була зарахована до лику святих. Підставою для її причислення до лику святих послужили чудеса, які трапилися при її гробі, а не її титул рівноапостольної, в цьому безсумнівно переконують нас наші відомості про причислення до лику святих кн. Володимира. Якби вона (Ольга) була зарахована до лику святих як рівноапостольна, разом з нею був би зараховано до лику святих і Володимир, який був рівноапостольним, якщо можна так сказати, в більш значній мірі, ніж вона, бо був не тільки предтечею загального хрещення Русі, але самим його винуватцем. Тим часом ми знаємо, що кн. Володимир Великий не був зарахований до лику святих у період домонгольський і не був зарахований саме тому, що при його труні не творилося чудес. Джерело відомостей щодо того, що

святкування кн. Ользі було встановлено в період домонгольський, являють собою збережені до теперішнього часу, які відповідають XIII-XIV століття, три списки Сербського прологу [23, с.56]. Княгиня Ольга померла 969 року. Літописець згадує, що її поховали по християнському звичаю, зі священником [63, с.33].

2. Хреститель Русі князь Володимир Великий (15 липня 1015 р.). Праця Володимира була епохальною в житті українського народу, за що князя цього й названо Великим. Це справді був великий реформатор свого часу, який міцною рукою своєю повів Україну на захід і прищепив їй західну культуру [33, с. 57]. Прославлений і блаженний за свою велику справу хрещення Русі, як рівноапостольний, Володимир дуже не скоро зарахований був до лику святих формальним чином, через встановлення святкування його пам'яті [56, с. 78]. Причиною цього було те, що моці його не були прославлені від Бога даром чудотворення. Автор житія Володимир каже, що якби Руські люди в день кончини Володимира здійснювали його поминання, то Бог за молитвами їх прославив би його даром чудотворення, і тоді він був би зарахований до лику святих. Що при гробі Володимира дійсно не здійснювалося чудотворінь про це з повною ясністю свідчить чернець Яків, який, захищаючи пам'ять Володимира каже: «Не дивуємося, в'злюблені, аще чудес не чинить по смерті: мнозе бо святий Праведна не створиша чудес, але святи суть» та ін. Встановлено було святкування пам'яті Володимира більш-менш незабаром після 1240-го року, і не в Києві або взагалі в південній Русі, а в Новгороді. Так як в Новгороді не могло бути мови про чудеса при гробі Володимира, який в Києві в навалі Батиевій, 6-го Грудня 1240-го року, був похований під руїнами Десятинної церкви, то необхідно думати, що святкування було встановлено йому не як чудотворцеві, а як рівноапостольному хрестителю Русі [23, с. 63]. 1000 років минуло з того часу, коли відійшов від нас у вічність святий рівноапостольний князь Володимир Великий. Його пам'ять світло і славно береже вся українська земля, як свого просвітителя і хрестителя. Могутньому християнському володареві Русі-України споруджено храми і

пам'ятники. День його блаженного успіння 28 липня за новим стилем відзначається в Україні на державному рівні. Щорічна багатотисячна хресна хода, яку організовує наша Свята Церква – спадкоємниця Володимирового хрещення Руси, наповнює серця її вірних глибокою шаною і вдячністю до подвигу ривоапостола Руси-України [56, с. 39].

3. Страстотерпці князі Борис і Гліб (24 липня 1015 р.), за християнськими іменами - Роман і Давид, сини хрестителя Русі кн. Володимира, які зазнали смерть від руки брата свого Святополка [23, с. 43]. Святополку мало було смерті Борисової, він послав убити й Гліба [14, с. 132].

Тіло Бориса після вбивства, поруч з Переяславом, 24-го липня 1015-го року або через 9-ть днів після смерті батька, привезено було в Вишгород (що знаходиться в 14-ти верстах від Києва по Дніпру вгору) і поховано біля церкви св. Василя; тіло Гліба, убитого поруч із Смоленськом, 5-го вересня того ж 1015-го року або через місяць і 12-ть днів після брата, спочатку поховано було на місці вбивства, а потім, за наказом Ярослава, коли він, здолавши Святополка, сів на великокнязівському престолі, перенесено було до тіла Бориса у Вишгород [23, с. 44].

Про відкриття мощей страстотерпців і про встановлення святкування їм читається в оповідях про них ченця Іакова і преп. Нестора. Можна переказати Якова, якого Нестор відтворює лише з несуттєвими і неважливими відступами. «Багато хто не знали, що святі мученики, святі страстотерпці Роман і Давид покладені були у Вишгороді; але Господь не дав такого скарбу залишитися прихованим в землі. На місці, де вони лежали, іноді видимим був стовп огню, іноді чувано було спів ангелів, і вірні люди, чуючи і бачивши те, дивувалися і славили Бога й приходили, щоб молитися на тому місці, і приходили багато прибульців з інших земель, - і одні вірували, чуючи (розповіді) про це, а інші не вірили, але вважали брехнею [23, с. 45].

Одного разу близько до того місця, де поховані були під землею святі, прийшли Варяги, і коли один з них вступив на могилу святих, то раптово вийшовши з гробу вогонь обпалив ноги його, про що він, вискочивши з вогню, почав розповідати, показуючи товаришам своїм обпалені ноги. Після цього не сміли близько приступати до могили святих, але зі страхом молилися біля неї. Через деякий час після цього загорілася церква св. Василя, у якій лежали святі, і збігся народ і так як пожежа в Церкві почався зверху, то винесли з неї все, - ікони і судини, і нічого не згоріло, тільки одна церква, тобто одні стіни церкви. І розповіли про все це великому князю Ярославу, і закликав великий князь митрополита Іоана і розповів йому все про святих мучеників, своїх братів, і був митрополит «преужасен і в усумненні, таче більш же і в відвазі і в радості до Бога». Вийшовши від князя, він зібрав своїх соборних священників і все духовенство і велів йти «з хрестами» хресним ходом в Вишгород. І прийшли до місця, де лежали святі, а був з ними і князь Ярослав, і поставили «клітку малу», невелику каплицю, на тому місці, на якому стояла згоріла церква. Архієпископ, прийшовши з хрестами, організував в тій каплиці всенічний спів. На другий день пішов архієпископ з хрестами до того місця, де лежали Пречесні тіла святих, і, помолившись, звелів відкопати землю над трунами святих. Під час копання виходило пахощі від святих трун. Відкопавши, забрали їх із землі, і приступив митрополит Іоан зі священниками, сповнений страхом і любов'ю, щоб відкрити труни святих, і відкривши труни побачили преславне чудо: тіла святих не мали ніякої виразки, але були абсолютно цілі «телеси святою нікоея ж езви імущих, і повсякчас все ціле», і особи їх були світлі, як особи ангела, так що всі дивувалися архієпископ і всі люди, які відчували великі пахощі. І внісши труни в ту «оселю», яка була поставлена на місці згорілої церкви, поставили їх поверх землі на правому боці». Скоро біля трун святих відбулися два чуда: отримав зцілення один юнак, який мав суху і скорчену ногу, на якій не міг ходити і яку заміняв підробленою дерев'яною ногою, і прозрів один сліпий. Про чудеса донесено було великому князю Ярославу. «Почувши про них, князь Ярослав славив Бога і святих

мучеників і, закликавши митрополита, з радістю розповів йому. Коли почув про це архієрей, то віддав хвалу Господу і подав князю добрий, щоб побудував в честь святих хорошу церкву. І угодний був князь, і поставив велику церкву, що має п'ять верхів, і розписав її всю і прикрасив всякою красою. І пішли з хрестами митрополит Іоанн і князь Ярослав і все духовенство, і народ, і принесли до церкви труни святих і освятили церкву і заставили святкувати свято місяця липня у 24-й день, в який убитий був преблаженний Борис, - в цей самий день і церква освячена і перенесені труни святих ». Під час літургії за молитвою до святих отримав зцілення один кульгавий, якесь чудо бачили князь, митрополит і всі люди. «Після літургії князь покликав на обід всіх - і митрополита і священників і святкували свято, як личило, і від маєтку багато роздав (князь) жебраком, сиротам і вдовицям» [23, с. 66].

Багато чудес відбувалося поруч зі святими мощами. Це відкриття мощей Бориса і Гліба не було у Київській Русі першим таким відкриттям, хоча самі вони і були першими нашими святими. Ще великий князь Володимир відкрив і переніс у Десятинну церкву мощі бабки своєї св. Ольги, при чому, як з усією ймовірністю маємо думати, керувався тим же спонуканням, на яке вказує Нестор. Володимир і Ярослав, немає сумніву, не самі вигадали цей звичай відкриття мощей у сподіванні прославлення останніх чудесами, а запозичили його від греків [23, с. 47]. Яків і Нестор не говорять, щоб слідом за встановленням щорічного святкування Борису і Глібу була написана і служба їм; це останнє ми знаємо із самої служби, в надписанні якої стоїть, що вона є творіння митрополита Іоанна, і яка, отже, буди написана самим митрополитом Іоаном або будь-ким іншим за його дорученням, була приготовлена, більш-менш незабаром після встановлення святкування. Сказання про Бориса і Гліба, як про святих, були написані Яковом і Нестором не одразу після встановлення святкування їм, а через досить значний час після цього. Святкування святим Борису і Глібу було встановлено не місцеве, а загальноцерковне. Як перші руські святі, вони визнані були патронами Руської

землі і з цієї причини в період домонгольській їх пам'ять святкувалася вельми урочисто, буди причисленими до великих річних свят Руської Церкви [23, с. 48].

4. Благовірний князь Ярослав Мудрий (20 лютого 1054 р.). Ярослав - син князя Володимира - князував у Новгороді. Дізнавшись, що його брат Святополк убив своїх трьох братів Бориса, Гліба і Святослава, він пішов війною на нього. Князь Ярослав при допомозі варягів переміг військо підступного брата з його помічниками-чужинцями поляками на чолі з королем Болеславом Хоробрим і печенігами й заволодів Києвом (перший раз у 1016, другий - 1018 р.).

Князя Ярослава називали в народі Мудрим за розумне правління державою, любов до науки, турботу про релігійну освіту й кодифікацію українського звичаєвого права в збірнику прав із назвою «Руська правда». Крім цього, він завершив християнізацію Київської Русі, хоча навернення деяких племен до Христової віри ще довго тривало після смерті князя (наприклад, плем'я карелів із новгородсько-псковської землі прийняло хрещення 1227 р.).

Ярослав продовжував розпочату Володимиром Великим розбудову держави на засадах Христової віри. «Володимир землю зорав і розпушив, хрещенням просвітив, Ярослав засіяв книжними словами серця віруючих людей, - зазначав літописець, - а ми пожинаємо, учення приймаючи книжне».

Ярослав зміцнював і забезпечував розвиток Української держави в усіх напрямках, яка за часів його правління досягла найбільшого розквіту та могутності. Держава Ярослава Мудрого стала імперією, яка об'єднувала всі племена, утворюючи український народ. Вона охоплювала територію до Кавказьких гір і далеко на північ, де проживали фіно-монгольські племена, з яких згодом постав московський народ. До неї також належали балтійські племена.

Основним своїм завданням Ярослав уважав поширення християнства у власній державі. До того ж він прагнув зробити її більш монолітною та цивілізованою через уведення на всіх її землях єдиного й справедливого писаного закону.

Київський правитель надавав великої уваги поширенню освіти й писемності в державі. Він засновував школи при церквах, дбав про виховання власного духовенства. У літописному записі 1030 р. розповідається, що князь наказав віддати 300 дітей старост і священиків Новгороду для навчання на священиків.

Водночас Ярослав уживав заходів для розповсюдження книжок. Як оповідає «Повість минулих літ», «...він зібрав переписувачів багатьох, і перекладали вони з грецької слов'янською мовою. І написали вони безліч книг, якими навчаються віруючі люди і насолоджуються навчанням божественним»; «...книги суть ріки, наповнюючи вселеною ся суть изходи мудрости, книгам бо есть неисчетная глубина сими бо в печали утішаеми есмы, си суть узда воздержанию».

При храмі Св. Софії Ярослав Мудрий заснував першу в Київській Русі велику бібліотеку, яка вміщувала близько 500 книг. Ці рукописи було пограбовано під час захоплення Києва князем Андрієм у 1169 р., а залишки бібліотеки знищили татари під проводом Батия, які зруйнували столицю в 1240 р.

За прикладом Ярослава Мудрого справу збирання бібліотек продовжили інші князі: син Святослав, онук Володимир Мономах. Києво-Печерський патерик так оповідає про бібліотеку князя Чернігівського Миколи Святоші, яку він залишив монастирю: «...суть же и книги, и многы, и до ныні».

Велике значення має розпочатий за часів правління Ярослава Мудрого літопис, який донині дійшов із переробками. У ньому, зокрема, вміщено: оповідання про Кия, Аскольда, Діра й окремих князів; пам'ять і похвалу Володимирові Якова мніха, «Повість про початок Печерського монастиря», «Житіє Феодосія Печерського» тощо.

Київ за часів правління Володимира став замалим для нових потреб. Ярослав збільшив його, оточив великим валом із глибоким ровом, зі стіною на валу великої площі. У валу було три брами: на місці пізнішої Стрітенської

церкви - Жидівська (Львівська) брама, коло Софійської вулиці - Лядська, а третя - Золота брама, від якої залишилися лише руїни.

Над київською брамою «Золоті ворота» князь поставив відому церкву Благовіщення, покриту золотою бляхою. Ярослав Мудрий продовжував будувати церкви на честь свого патрона - священномученика Георгія (адже князь мав два імені - Георгій-Юрій), а також покровителя дружини Ірини - Інгігерди. Від цих будівель залишилися лише фундамент і фрагменти мармурових капітелів, фресок, мозаїк, які свідчать про їхню розкішність.

Київ став одним із найбільших міст тодішньої Європи. Лише на Подолі було близько 400 церков (таке враження склалося в мандрівника Тітмара Мерзебурзького), від яких, крім назв, нічого не залишилося. Цікаво, що в літописі на початку XIII ст. зазначено, що під час пожежі в Києві згоріло 600 церков.

Князь Ярослав вирішив збудувати великий храм у Києві на взірць соборів Св. Софії в Константинополі (столиці Візантії) та в Софії (столиці Болгарії). Архітектурна довершеність храму Св. Софії, прикрашеного монументальним розписом, не могла не справляти глибокого враження на сучасників. Історик М. Голубець зауважував: «Київська Софія при всій своїй візантійськості не була результатом механічного перенесення на київський ґрунт котрогось із готових візантійських зразків, а твором настільки оригінальним, наскільки невізантійськими були ґрунт і атмосфера її українського оточення. А треба ще й тямити те, що будував її володар, який хоч жив у живих зв'язках з Візантією, але мав у своїх жилах нормандську кров, а сам був «тестем Європи»».

Жителі Київської держави відчували гордість, що «...не в невідомій землі, а в Руській, яка відома і яку чують у всіх кінцях землі», вони мають храм «...дивний і славний по всіх навколишніх країнах, що іншого такого немає по всій північній землі» («Слово...» митрополита Іларіона).

Будівництво цього величного храму було завершено в 1054 р., тоді ж перенесли до столиці осередок київських митрополитів із Переяслава.

Під куполом церкви з чотирьох боків, «дугами зображених», втілено основні етапи в історії собору. З північного боку написано: «Изволением Божиим нача здатися сей премудрости Божия храм в лето 1037 благочестивим князем и самодержцем всея России Ярославом - Георгием Владимировичем. Совершился же в лето 1038». Зі східного боку зазначено: «И освящен Феопемтом митрополитом Киевским тойжде святой храм, и даже до лета 1596 правоверными митрополитами от востока содержим бысть. В лето же отступником Михайлом Рогозою в запустение и разорение прииде, и даже до лета 1631 в том пребысть». З південного боку зауважено: «В то же лето благодатию Божиею, егда царствовать нача Владислав Четвертый, великий король польский, благочестивой церкви восточной сыном возврати и отдаде. В лето же 1634 тщанием». Із західного боку зазначено: «И иждивением преосвященного архиепископа, митрополита Киевского, Галицкого и всея России, экзарха трона Константинопольского, архимандрита Печерского, Петра Могилы, обновлятися во славу Бога и Троице славимого. Аминь».

Ще одне важливе завдання, яке Ярослав Мудрий виконав за життя, - укладення збірника законів, однакових для всіх земель держави. Він отримав назву «Руська правда». Ці закони відображали відносини між державою і церквою.

Розуміючи, яку роль церква відіграє в державі, князь Ярослав прагнув зробити її незалежною і національною на взірць болгарської церкви й мати свого митрополита.

За часів правління Ярослава Мудрого церква в Київській державі швидко розвивалася. У цей період було створено дві нові єпархії - Переяславську та Юр'ївську. У 1039 р. літописець уперше згадує про митрополита-грека Феопемпта, присланого з Візантії. Він, мабуть, не відповідав бажанням і потребам церкви, яка була для нього чужою, і це посилювало позицію тих, хто вважав, що церква у великій і могутній державі має бути незалежною. Такі погляди поділяв і сам князь Ярослав.

Згідно з 28 правилом Четвертого вселенського собору, митрополита Київського мав обирати не константинопольський патріарх, а Собор єпископів Київської митрополії. (Взагалі в домонгольському періоді історії Київської митрополії було лише два випадки поставлення митрополитами русичів без згоди на це Царгорода).

У 1051 р. князь скликав у Києві Собор єпископів, на якому без згоди Царгорода обрали митрополитом Київським свого кандидата. Це був священник церкви Спаса із с. Берестова Іларіон (там тепер знаходиться Києво-Печерський монастир) - щирий патріот, «муж благ, книжен і постник».

Обрання власного митрополита стало рішучим кроком - це була перша спроба встановити автокефалію церкви в Київській державі. Царгородський патріарх не дав благословення митрополитові Іларіонові й не визнав його як першоієрарха Київської митрополії. Отже, фактична автокефалія української церкви набула на короткий час ознак повної автокефалії. Собор єпископів не лише обрав Іларіона - він поставив його, інтронізувавши на митрополита. [70]

Помісний Собор 2008 року Української Православної Церкви Київського Патріархату (В УПЦ МП канонізація відбулася у 2004 р.) у зв'язку з 1020-літтям Хрещення Київської Русі-України, благословив приєднати благовірного великого князя Київського Ярослава Мудрого до лику святих для загального церковного шанування і занести його ім'я у православний церковний календар. Пам'ять благовірного великого князя Київського Ярослава Мудрого святкується 4 березня (20 лютого), в день його упокоєння.

5. Святий Благовірний Ізяслав Ярославович, князь Київський (15 листопада 10[70 р.). Великий князь Київський (з 1054). Син Ярослава Мудрого та Інгігерди. Після смерті 1054 року Ярослава Мудрого Ізяслав посів київський престол, проте не зміг утримати в своїх руках спадщину батька і мусив розділити її з братами. Мав проблеми з киянами і печерськими монахами. Влітку 1077 за допомогою польських військ Ізяслав-Дмитро повернув собі Київ, але загинув 3 жовтня 1078

р. у битві на Нежатиній Ниві під Черніговом. Похований в Київському Софіївському соборі [42, с. 4].

6. Мстислав Володимирович (15 квітня 1132 р.), по християнському імені Феодор, син Володимира Мономаха, великий князь Київський, який помер 14-го квітня 1132-го року по Лаврентіївському літописі і 15-го квітня 1133-го року по Іпатському літописі. У згаданих Сербських прологах читається сказання про нього під днем його кончини, що призначається Іпатським літописом, тобто 15-м квітня. Уже в 19 років був прикладом мужності і християнського великодушся. [13, с. 57]. Треба думати, що більш-менш незабаром після його кончини було встановлено здійснювати місцеву пам'ять його при його гробі, який знаходився в добудованому ним самим Київському Феодорівському монастирі; а підставою до встановлення пам'яті повинні вважатися здійснювані при гробі чудеса, бо за легендою говориться, що смерть князя була ознаменована дивом. Святкування пам'яті Мстислава, невідоме в пізніший час, ймовірно, припинилося разом з тим, як припинив своє існування Феодорівський монастир, стінами якого воно обмежувалося; а Феодорівський монастир припинив своє існування, по всій вірогідності, з навалою Монголів [23, с. 58].

Святі великі князі Київської Держави були тими, хто започатковували та поширювали християнство на теренах нашої землі. Вони поширювали освіту, розбудовували церкви, сприяли зростанню християнської віри серед людей. Як і в будь який час – це є велика праця, а особливо в той древній час. Саме за їхню працю та свідомий рух в поширенні християнства – вони були удостоєні від Бога стати святими людьми, які й надалі допомагають нам молитвами перед Господом.

2.2. Удільні правителі Київської держави та процес їх канонізації

1. Князь Новгородський Володимир Ярославович (4 жовтня 1052 р), син Ярослава Великого, який помер 4-го жовтня 1052-го року, і мати його Анна (10 лютого 1050 р), яка померла в 1050-му році. В Новгородських літописах повідомляється, що архієпископ Євфимій позолотив і підписав і покрив труни князя і його матері і заставив творити їх пам'ять на всяке літо або щорічно в жовтні в 4-й день. Неначе первісне встановлення пам'яті було встановленням не святкування, а поминання, і що з поминання у святкування воно перетворилося тільки вже потім. Якщо ж архієпископ встановив не поминання, а святкування, то ми нічого не можемо сказати про причину встановлення святкування, крім того, що князь був будівельником Софійського собору [23, с. 73].

2. Святий Благовірний Ізяслав Ярославович, князь Київський (15 листопада 10[70 р.). Великий князь Київський (з 1054). Син Ярослава Мудрого та Інгігерди. Після смерті 1054 року Ярослава Мудрого Ізяслав посів київський престол, проте не зумів утримати в своїх руках спадщину батька і мусив розділити її з братами. Мав проблеми з киянами і печерськими монахами. Влітку 1077 за допомогою польських військ Ізяслав-Дмитро повернув собі Київ, але загинув 3 жовтня 1078 р. у битві на Нежатиній Ниві під Черніговом. Похований в Київському Софіївському соборі [42, с. 4].

3. Благовірний князь Ярополк (Петро) (22 листопада 1086 р.). Він багато зазнав від несправедливості і користолюбства своїх родичів, але завжди легко прощав образи. 21 листопада 1086 благочестивий князь Ярополк був підступно убитий. Тіло його було привезено до Києва, зустріли з честю князі і духовенство і поховали в Свято-Дмитрієвському монастирі, заснованому батьком його [5, с. 45].

У 1043 р. князь Ярослав видав заміж свою сестру Марію Добронегу за польського короля Казимира, а свого сина Ізяслава оженив на його сестрі Гертруді, про благочестя якої описується в житті Феодосія Печерського. Від цього шлюбу й народився святий Ярополк, у святому хрещенні одержавши ім'я на честь апостола Петра, який був серед перших руських князів-страстотерпців, котрі невинно постраждали через міжусобиці князів.

Після смерті Ярослава Мудрого в 1054 р. Ізяслав як старший син зайняв великокняжий київський престол. Князювання Ізяслава продовжувалося до 1068 р., коли він був вигнаний Всеславом, якого кияни звільнити з темниці й поставили своїм князем. У той час Ярополк їздив із різними дорученнями свого батька до польського короля, німецького імператора й Римського єпископа святого Григорія VII (Гільдебранда). Відвідини Риму, можливість поклонитися мощам і оковам свого Небесного покровителя було для Ярополка подією глибокого духовного значення. Пізніше, повернувшись на батьківщину, він заклав церкву на честь апостола Петра.

Після смерті великого князя Святослава в 1078 р. князю Ізяславу повертають великокняжий престол, а Ярополк одержує Вишгород. Після смерті батька Ярополку було дано в управління місто Володимир-Волинський, звідки його намагалися вигнати Ростиславичі.

Наступного року Ярополк повернувся з Польщі, отримавши воєнну і дипломатичну підтримку, підписав мир із новим київським князем Всеволодом. Але це породило інтриги. Щоб усунути Ярополка і знову заволодіти волинськими землями, Ростиславичі підіслали до нього найманого вбивцю Нерядицю, який був з його прислуги. По дорозі з Володимира в Звенигород-Галицький 22 листопада 1086 р. він убив Ярополка. Тіло Ярополка було перевезено до Володимира, а звідти до Києва і поховано в церкві Св. Петра, яку він сам починав будувати.

Літописець, описуючи смерть святого князя Ярополка, зазначав, що він за своє життя зазнав багато лиха: без вини був вигнаний братами, скривджений ними, пограбований і нарешті прийняв люту смерть. Він, за свідченням

сучасників, був людиною тихою, спокійною, скромною і дуже набожною. Щороку десяту частину свого майна жертвував на церкви, особливо на Печерський монастир. Пам'ять про нього вшановується 5 грудня (22 листопада за ст. ст.) [70].

4. Князь Муромський Костянтин (Ярослав) Святославович (21 травня 1129 р.), молодший син чернігівського князя Святослава, умовив свого батька дати йому Муром, щоб просвітити його.[5, с. 29]. Отож у 1097 р. князь Костянтин із княгинею Іриною, синами Федором (15 років) і Михайлом (12-13 років), з вірними боярами, священиками, слугами та нечисленною військовою дружиною відправився на пошуки далекого Мурому. Про відсутність доріг і переправ через ріки, про пересування лише на конях годі й говорити. Подорож продовжувалася декілька місяців, княжі діти нарівні з дорослими зазнавали всіх труднощів. Нарешті перед княжим загоном відкрився величезний луг, за яким виднілося місто Муром. Яке ж воно було? Велике село з дерев'яними хатами, укритими соломою, й обнесене високим валом від ворога. Князь Костянтин розташував свій загін на узліссі на відпочинок. Муромці зрозуміли, що знову прибув новий удільний князь управляти ними, і почали агресивно готуватися до переговорів.

«Забирайся, князю, звідси, поки живий, ні тебе, ні твоєї віри ми не бажаємо! Не дозволимо тобі володіти нами», - такі зухвалі слова почув князь від старійшин, що прийшли з міста. Він відповів: «Прийшов я до вас із любов'ю і відкритим серцем. Я ваш князь і хочу вам добра. Як доказ моїх добрих намірів завтра у ваше місто я пришлю свого молодшого сина без зброї, як підтвердження того, що нападати на вас я не хочу, а хочу бути вашим добрим господарем. Наша віра християнська вчить нас бути з усіма в мирі. І я готовий любити вас, як своїх дітей»!

Старійшини повернулися до міста на раду. Чули цю розмову сини князя Костянтина. Задумався молодий княжич Михайло про завтрашній день, про те,

що йому треба буде йти до цих злих людей. Бояри відраджували князя від цих планів, бо розуміли, що вірогідна смерть його сина. Але князь дав слово і всю ніч лише молився за своє чадо. Батькове серце страждало невимовно. Він бачив, як уночі біля палатки молився на колінах юний Михайло. Батько покликав сина до себе, обняв його, перехрестив та й відпустив спати.

На ранок і князь, і діти, і військова дружина - усі були на ногах. Княжич Михайло, отримавши від батька благословення і попрощавшись з усіма, пішов до міста. А там уже всі жителі Мурома були на валу і бачили, що до них іде дитина. Він не був схожий на тих ідолів, яким вони до цього часу поклонялися. Муромці на валу заціпеніли. Вони вже були готові відкрити не лише міські ворота, а й свої серця та прийняти Його з істинною любов'ю. Проте знайшовся серед них жорстокий чоловік із кам'яним серцем, який випустив стрілу у святого отрока. Жахливий крик пролунав одночасно і в княжому стані, і серед муромців.

Усі разом, із двох протилежних сторін, залишивши зброю, кинулися до дитини, яка лежала на землі вже без ознак життя. Почуття великого жалю за тим, що сталося, об'єднало дві ще декілька хвилин тому ворожі сторони. Тіло святого княжича Михайла понесли в місто, і там земля муромська зі словами каяття прийняла його. Князь Костянтин з дружиною були прийняті до міста, але йому зразу ж нагадали про неприйнятність християнської віри.

Та він і сам не мав особливого бажання впроваджувати віру силою. З одного боку, - йому із цим питанням стало начебто простіше. З іншого, - найагресивніші язичники ще не втратили надію вбити самого князя або хоча б вигнати його з Мурома.

Якось перед його двором зібрався великий натовп зі зброєю, а дехто з палицями в руках. Однак князь Костянтин взявся за іншу «зброю». Разом із духовенством, слугами та сином Федором він став молитися, потім взяв ікону Богоматері, яку привіз із Києва, і вийшов з нею на вулицю. Натовп захвилювався, і сталося справжнє диво: головні заколотники, а за ними і всі інші попадали на землю і почали просити охрестити їх.

Костянтин призначив час і місце на річці (то була Ока) для урочистого хрещення муромців. Події, які відбулися майже століття тому в Києві (988), хоча в значно менших обсягах, були повторені в Муромі. Старі, дорослі й малі прийшли до Оки і вступили у воду. Князь Костянтин з дружиною стояли на березі, а священнослужителі приступили до хрещення народу. Потім на новоохрещених одягнули білий одяг і хрести, і вони вирушили до церкви. За навернення муромців до християнської віри князь надсилав Господу свої вдячні молитви. Так, завдячуючи його зусиллям, Муром став християнським містом. Доречно згадати, що Лаврентіївський літопис від 1096 р. повідомляв, що вже тоді в Муромі існував Спаський монастир. Його спорудження приписується благовірному князю Костянтину. Після охрещення Муром він із величезною енергією взявся за будівництво храмів і монастирів по селах і містах муромської землі. Вірогідно, найпершим у Муромі був побудований Благовіщенський храм, де й було перезаховано святого Михайла.

У своєму князівстві Костянтин був дійсно добрим господарем подарем, примиряв ворогуючих, навчав заблудлих, захищав удів, сиріт та убогих, утішав скорботних. Він став істинним праведником Господнім.

Віра Христова поширилася і в сусідній рязанській землі, яка також перейшла під владу князя Костянтина.

У 1129 р. закінчилося земне життя благовірного князя Костянтина. Його також поховали в Благовіщенському храмі, де вже спочивав і його старший син Федір. У XVI ст. замість старого дерев'яного побудовано новий кам'яний собор, а біля нього засновано Благовіщенський монастир. Там і до нині спочивають святі нетлінні мощі трьох просвітителів землі муромської, які прийшли з Києва. Згадана ікона Богоматері була визнана чудотворною і названа Муромською, зберігалася в Благовіщенському монастирі, але в 1291 р. була перенесена до кафедрального собору м. Рязані. Її святкування встановлено 25 квітня. Пам'ять благовірного князя Костянтина та його чад Михайла і Федора Муромських, чудотворців ушановується 2 червня (21 травня за ст. ст.) [70].

5. Всеволод-Гавриїл (11 лютого 1138 р.), Святий благовірний князь Всеволод (у святому хрещенні Гавриїл) був онуком князя Володимира Мономаха (онук Ярослава Мудрого) і сином київського князя Мстислава Володимировича. Ще за життя Мономаха у 1117 р. він був поставлений своїм батьком князем новгородським. Блаженний князь Всеволод проводив богоугодне життя, справедливо керував довіреним йому князівством, як належить православним князям. Він робив багато добрих справ і був богобоязливим, правдивим, тихим і лагідним, до всіх проявляючи велику любов. Князь Всеволод будував Божі храми, допомагав церквам і монастирям, давав їм велику милостиню і поважав їхніх служителів. У Новгороді він побудував храм Св. Іоанна Предтечі з притвором. У ньому були дорогі ікони, Євангеліє, усі богослужбові книги. Частину грошей від торгівлі він жертвував на утримання Софійського собору. Благочестивий князь допомагав удовам, сиротам, давав милостиню бідним, організовував безкоштовні обіди.

Після смерті батька київський престол перейшов до його брата Ярополка (Ярополк княжив у Києві 1132-1138 рр.), а Всеволоду дістався Переяславль. Не дуже хотіли новгородці відпускати свого улюбленого князя. Молодші сини Володимира Мономаха були проти того, щоб Всеволод був князем у Переяславі. Вони думали, що князь Ярополк хоче пізніше зробити спадкоємцем київського престолу свого племінника князя Всеволода.

Один із них Юрій Довгорукий вирішив силою захопити Переяславль. Проте Всеволод добровільно відмовився від міста і повернувся в Новгород, залишивши Переяславль Юрію.

Вільні новгородці за цей час уже встигли забути добрі справи Всеволода й не хотіли його приймати, але потім одумались. Пізніше, за вимогою новгородців, блаженний князь Всеволод змушений був іти війною на Суздаль і Ростов.

Відбулася кровопролитна битва, у якій новгородці зазнали поразки. Після повернення в Новгород, князь разом з єпископом Нифонтом (пам'ять вшановується 8 квітня, помер 1156 р.) заклали храм Св. Климента. Але князю не судилося закінчити храм, бо розгнівані новгородці за поразку із суздальцями в 1136 р. вигнали його з Новгорода.

Тоді блаженний князь Всеволод повернувся в Київ до свого дядька Ярополка, який виділив йому для управління м. Вишгород біля Києва. Але там він довго не був, бо псковичі попросили його стати князем Псковським: у той час у Пскові князя не було. Святий Всеволод дав згоду і пішов княжити в Псков. На шляху до Пскова його зустрів князь полоцький, дав йому багато дарів і провів з великими урочистостями. Жителі Пскова зустріли блаженного князя на чолі з духовенством із хрестами й хоругвами. Князь почав княжити і справедливо управляти своїм князівством. Він побудував храм Святої Трійці. Проте недовго княжив Всеволод у Пскові. Він тяжко захворів, причастився святих тайн і 11 лютого 1138 р. відійшов до Господа. Тіло його поклали в церкві Св. великомученика Димитрія Солунського. Меч і щит блаженного князя Всеволода були покладені в Троїцькому соборі. Через 54 роки після смерті в 1192 р. були відкриті нетлінні моці блаженного князя Всеволода (Гавриїла). Святий князь явився в сні одному богобоязному чоловікові й сказав: «Об'яви владі, щоб перенесли моці мої в храм Святої Трійці, там я хочу спочивати. Ісус Христос передав мені город Псков, щоб я його оберігав».

Тоді його моці були урочисто перенесені в Троїцький собор. З того часу при гробі блаженного князя Всеволода почали відбуватися зцілення людей, які з вірою приходили до його святих мощей, во славу Христа Ісуса, Господа нашого, йому ж подобає честь і слава завжди, нині і вівіки віків. Пам'ять благовірного князя Всеволода, у хрещенні Гавриїла, Псковського вшановується 24 лютого (11 лютого за ст. ст.) [70, с. 61].

Місцеве святкування пам'яті князя в Пскові почалося або з 1192-го року, коли моці його, будши відкриті, перенесені були з церкви св. Димитрія, де він був

похований, в закладений ним самим Троїцький собор, так як при цьому перенесенні, за запевненням життя його, послідувало чудесне знамення, або ж з 1284-го року, в якому відбулося при мощах перше чудо [23, с. 61].

6. Преподобний князь Миколай Святоша (Святослав Давидович) (14 жовтня 1143 р.). Він перший з князів прийняв постриг (1106 р.) з нареченим йому імені Микола і пройшов багато послухів, після чого усамітнися в келії заради безмовності і безперестанної Ісусової молитви. Близько келії своєї він розвів сад. Золото, яке брати посиляли йому, він віддавав настоятелю, і на нього були придбані для монастиря книги. Мощі його зцілювали людей і молитва до нього була дієва [5, с. 41].

7. Ігор Олегович (5 червня 1147 р.), по християнському імені Гавриїл, за чернечим ім'ям Георгій, князь Чернігівський, онук Святослава, правнук Ярослава. Зі всією ймовірністю маємо вважати, що в Чернігові, в який перевезено було тіло Ігоря в 1150-му році, почала справлятися місцева пам'ять його з самої хвилини цього привезення тіла, бо велике знамення Бог виявив над ним ще до його поховання і благовірні люди почали шанувати пам'ять його як святого з самої хвилини його убивства. У всякому разі ми маємо свідчення, що було святкування йому як святому в період домонгольський. Можна було б думати, що незабаром після його кончини встановлене було місцеве йому святкування у Володимирі або, принаймні, у Володимирському Успенському соборі, в якому він похований. Але по відсутності всяких вказівок на існування цього святкування, найімовірніше розуміти справу так, що його не було встановлено і що слова літописців висловлюють або народний або ж тільки їх власний погляд. А тому і встановлення святкування князю в 1702-му році, повинні вважатися не за відновлення припиненого стародавнього святкування, а за встановлення його [23, с. 59].

8. Ростислав Мстиславович (14 березня 1168 р.), князь, внук Володимира Мономаха, в хрещенні Михаїл, записаний в древніх святцях з іменем святого князя. Благовірний великий князь київський Ростислав був одним із видатних державних і церковних діячів Руси-України середини XII ст. Він був сином великого князя київського Мстислава Володимировича і внуком великого князя київського Володимира Мономаха. Народився на Початку XII ст., і у святому хрещенні був названий Михаїлом. Ще в молоді роки часто брав участь у вирішенні спірних справ і бойових сутичках між князями-родичами Мономаховичами та Ольговичами. Відзначався хоробрістю, але в той же час усіляко намагався залагодити міжкнязівську ворожнечу поступливою любов'ю. У мирному житті він виокремлювався високими християнськими чеснотами: добротою, незлобливістю й миролюбством.

У 1127 р. великий князь київський Мстислав, за п'ять років до своєї смерті, посадив свого старшого сина Ізяслава на княжіння в Курськ, а сина Ростислава - в Смоленськ. Князь Ростислав був найкращим охоронцем народних вічевих прав і традицій, що існували тоді на смоленській землі. При ньому відбулося фактичне злиття князівської дружини із земщиною, яка брала досить дієву участь у всіх суспільних і політичних справах. Самі ж князі смоленські користувалися досить обмеженими правами. Князь Ростислав не обмежував прав земщини, тому й мав у ній надійну опору в усіх своїх справах. У перші роки княжіння, зважаючи на молодість, він у всьому корився батькові. Прихід князя до Смоленська означав підвищення його статусу як княжого міста, так і всього князівства, а головне, що він дієво сприяв швидкому поширенню християнської віри на смоленській землі. Тоді вона ще була складовою частиною великої Київської держави. За час управління князя Ростислава Смоленське князівство розширило свої володіння. З'явилися нові міста Ростиславль, Мстиславль, Васильєв та ін. До Смоленського князівства відійшли деякі сусідні землі. Його географічне положення було надто сприятливим тому, що було оточене лише руськими землями й позбавлене набігів іногородців. Князь Ростислав став родоначальником смоленської княжої династії.

У 1136 р. він добився від митрополита Київського Михаїла заснування окремої Смоленської єпархії. Раніше смоленська земля належала до Переяславської єпархії. Тепер управляти нею було призначено єпископа Мануїла. Смоленська єпископська кафедра була при перебудованому Свято-Успенському храмі на Соборній горі, який започаткуй вав ще в 1101 р. дід князя Ростислава - Володимир Мономах. Усе це здійснено завдяки великим пожертвам князя Ростислава і було виконанням заповіту батька Мстислава, великого князя київського.

Перебудований Свято-Успенський собор став кафедральним і був освячений єпископом Мануїлом. Подальша його доля трагічна. У 1611 р. він був підірваний самими смолянами, які заховались у ньому від польських завойовників, що взяли місто в облогу. У 1677 р. було започатковано будівництво нового Свято-Успенського собору, який існує й нині. У ньому відзначається дивовижний іконостас, виготовлений українськими майстрами на чолі із Силою Трусицьким. Сьогодні головна святиня храму - ікона Божої Матері «Одигітрія», копія чудотворної смоленської ікони, виконана в XVI ст.

30 вересня 1150 р. князь Ростислав видав Смоленській єпархії статутну грамоту, за основу якої було взято статут, наданий церкві ще святим рівноапостольним князем Володимиром. Ця грамота була вже зразком деталізації статуту та пристосування його до конкретних місцевих умов. У ній руське церковне законодавство отримало подальший свій розвиток. Крім того, у грамоті князь чітко визначив розміри податків, які будуть збиратися на території всього смоленського князівства, а також ту частину - десятину, яка піде на утримання єпархії. Цією ж грамотою був передбачений перелік спірних мирських питань, які вирішуватиме лише єпископ. Після цього князь зібрав у Смоленську віче з представників міст і поселень, що входили до князівства, і затвердив названу грамоту офіційно. Пророк Божий Єремія нас навчає: «Роздайте славу Господу Богу вашому, доки він ще не навів темряву» (Єр. 13, 16). Блаженний князь

смоленський Ростислав так і вчинив. Багато храмів на смоленській землі було побудовано за час княжіння благовірного Ростислава.

На місці мученицької кончини князя Гліба на річці Смядині, невеличкої притоки Дніпра біля Смоленська, у 1145 р. був побудований кам'яний храм на честь київських князів стратотерпців Бориса і Гліба. У майбутньому він став соборним храмом Смядинського Борисо-Глібського монастиря. Мабуть, виконуючи побажання батька, син князя Ростислава Давид переніс пізніше в цей монастир із Вишгорода старі дерев'яні раки, у яких до 1115 р. зберігалися святі мощі Бориса й Гліба. Долучився благовірний князь і до будівництва храмів у Смоленську на честь: першOVERHOVНИХ апостолів Петра і Павла; святого пророка Іллі; святих безсрібників і чудотворців Кузьми та Дем'яна. Усі вони були освячені єпископом Смоленським Мануїлом.

Сучасники високо оцінювали благочестиві наміри князя Ростислава в церковному будівництві. В 1154 р. князь смоленський Ростислав Мстиславич на короткий час став великим князем київським після смерті свого брата Ізяслава. Він володів київським престолом разом зі своїм дядьком В'ячеславом Володимировичем, але той наприкінці року помер. Князь Ростислав, поховавши з великими почестями В'ячеслава, роздав усе його майно й дорогоцінності в монастирі, церкви та убогим людям, не залишивши собі нічого.

Будучи покірним до старших родичів і передбачаючи майбутній кровопролитний міжкнязівський розбрат, благовірний князь Ростислав вирішив залишити Київ іншому своєму дядькові Юрію Довгорукому і повернутися в Смоленськ. У 1159 р. великокняжий київський престол став вільним і кияни стали знову запрошувати до себе Ростислава. Великий князь став повторно княжити в Києві й вже до кінця своїх земних днів. Йому ще не раз довелося захищати отчий спадок із мечем у руках. Це був також непростий період у розвитку української церкви. Попередник Ростислава, його старший брат Ізяслав, обрав на Київську митрополичу кафедру ченця давньоруського Зарубського монастиря Кліма Смолятича. Після митрополита Іларіона це був другий українець на чолі Київської

митрополії. Його обрання здійснив у 1147 р. Собор єпископів без відома Константинопольського патріарха. Слід відзначити, що не всі руські ієрархи визнали автокефального митрополита, серед них були єпископи Новгородський Нифонт і Смоленський Мануїл. Коли ж благовірний князь Ростислав прибув до Києва - митрополича кафедра знову була вільна. Він негайно відрядив посла до Константинополя за митрополитом. У серпні 1161 р. в Києві вже був новий митрополит Федір, але він управляв кафедрою недовго і помер у 1163 р. Церковна смута продовжувалася, і знову в Києві виявилось два митрополити. Князь Ростислав повернув на кафедру Кліма Смолятича, а з Константинополя прибув призначений патріархом Іоанном IV митрополит Костянтин. Разом із ним прибув царський посол із багатими дарами і настійно вмовляв нашого князя прийняти благословення від святої Софії Константинопольської.

Князь Ростислав змушений був відповісти: «Цього разу заради честі й любові царської прийму, проте, якщо знову патріарх без нашого відома і дозволу поставить на Русь митрополита, то не тільки не приймемо його, а й поставимо за тверде правило: вибирати й ставити митрополитів єпископам руським за повелінням великого князя». Треба зазначити, що такі слова князя Ростислава наводить лише російський історик XVIII ст. В. М. Татищев. І все-таки за князя Ростислава церковна смута в Київській державі припинилася.

Перебуваючи в Києві, князь своєю миролюбною і справедливою політикою завоював симпатії багатьох удільних князів. Навіть із половцями - ворогами України - він хотів зав'язати дружні, навіть родинні відносини. Бажаючи вберегти Україну від їхніх постійних набігів, хотів оженити свого сина Рюрика на доньці половецького хана Белука. Благовірний князь Ростислав ніколи не шукав влади, але приймав, коли її йому вручали, як важку відповідальність. Він завжди пам'ятав про свої гріхи, про свої борги перед Господом і турбувався, як би Йому догодити. Князь мав благочестивий звичай кожної суботи і неділі під час Великого посту запрошувати до свого столу ігумена Києво-Печерського Полікарпа та його 12 ченців і сам їм прислуговував, кожної неділі Великого посту

причащався святих Христових тайн і таємно мріяв відійти із суєтного мирського життя. Часто говорив ігумену: «Приготуй мені келію, боюся смерті несподіваної». Ігумен Полікарп за звичай відповідав: «Вам Господь повелів жити в миру, творити суд і правду, дотримуватися даної присяги». На це князь заперечував: «Але, отче, княжіння не може обійтися без гріха. Я вже немало пожив на світі й хотів би сподобитися благовірним царям, які постраждали заради Господа, святим мученикам, які пролили заради Нього кров, і святим отцям, які усмиряли своє тіло постом і вузьким шляхом досягнули Царства Небесного!» - «Якщо бажаєш цього, княже, нехай буде воля Божа», - була відповідь ігумена. Проте бажання князя стати чорноризцем не здійснилося, бо, мабуть, відмовив князя його духівник Семион. Аж коли настав час закінчення земного життя, духівник почув від князя такі слова: «Ти даси Господу відповідь за те, що утримав мене від постригу». Уже будучи в літах, князь Ростислав поїхав до новгородців мирити з ними свого сина - князя Святослава. Щиро умовляв обидві сторони, і мир було встановлено. Зворотний шлях пролягав через Смоленськ, але до Києва князь не дістався, помер у дорозі 14 березня 1167 р. Тіло перевезли до Києва і поховали в Федорівському монастирі, який заснував його батько Мстислав Володимирович, великий князь київський, у святому хрещенні - Федір. Праведний князь Ростислав усім своїм життям наказує нам: «...благаю вас поводитися гідно... із смиренною мудрістю, лагідністю та довготерпінням, терплячи один одного, з любов'ю» (Єф. 4, 1, 2). [70]. Прославлений Церквою у лику святих як благовірний; день пам'яті - 14 березня [13, с. 77].

9. Святий благовірний Гліб, князь Володимирський (20 червня 1173 р.). Рідкісна лагідність і глибоке благочестя відрізняли його. Помер він в ранній юності, в 1173 р. Святі мощі його спочивали в соборі міста Володимира у відкритій раці. Пам'ять його святкується 20 червня в день кончини і 23 червня разом з Собором Володимирських святих [5, с. 22].

10. Князь Новгородський Мстислав Ростиславич (14 червня 1180 р.), син князя Ростислава Мстиславича, внук Мстислава Володимировича, правнук Володимира Мономаха. Благовірний князь Мстислав був нащадком великих князів київських: прадіда Володимира Мономаха, діда Мстислава Володимировича та батька Ростислава Мстиславича. У святому хрещенні наречений ім'ям Георгій. Уже в 1168 р. був учасником перемоги багатьох руських князів, яких зібрав його батько, над половцями. Він брав участь і в інших князівських походах, де також прославився винятковою мужністю і героїзмом.

Після смерті батька Ростислава Мстиславича почала розгорятися боротьба за столицю Київської держави - Київ, а особливо, коли на нього почав зазіхати володимирський князь Андрій Боголюбський. З великим обуренням слухав князь Мстислав вимоги Андрія Боголюбського про те, щоб Ростиславичі залишили Київ. Проте князь Мстислав був не з лякливих і звелів постригти послу голову й бороду, відправивши його назад зі словами: «До цього часу ми поважали тебе, як батька, але коли ти розмовляєш із нами як зі слугами і простими людьми - ідемо на суд Божий!» 50 тисяч війська послав завойовник на Київ. Першу сутичку разом із військом свого брата Давида Мстислав розпочав такими словами: «Браття! Вдаримо з поміччю Господа і святих мучеників Бориса і Гліба!». Ці слова дали зрозуміти Боголюбському, що він має справу із серйозним супротивником, але Київ був знищений ущент.

Мстислав із військом розмістився у Вишгороді, а північне військо протягом десяти тижнів стояло навколо нього і нічого не могло вдіяти. Стіни Вишгородської фортеці були нікчемними, такими, що її можна було розібрати руками. Але ж свою святиню захищав істинний витязь! Воїни князя Мстислава здійснювали щоденні успішні вилазки, поки не дочекалися допомоги князя Ярослава з Волині, ударивши по ворогу разом. Увесь неприязельський стан став здобиччю дружин Мстислава та Ярослава, полоненим і жертвам не було ліку, інші втікали хто куди міг. Піднявши руки до неба, мужній князь Мстислав прославив

захисників Вишгорода - святих страсотерпців Бориса і Гліба. За таку славу перемогу він отримав ім'я Хоробрий. Проте цією перемогою князь Мстислав ніколи не гордився, не вступав у міжкнязівські усобиці, щедро роздавав милостиню нужденним і допомагав православним обителям. Тим часом народне віче, яке зібралося у волелюбному Новгороді, почало кликати князя Хороброго до себе. Він же відповідав: «Не залишу братів своїх та отчини». - «А ми хіба не твоя отчина?» - умовляли його новгородські послы.

Тож радості жителів вільного міста Новгород не було меж, коли туди в 1179 р. прибув благовірний князь Мстислав Хоробрий. Князь звільнив Іновгородські та псковські землі від естонських завойовників, спровадивши їх на свої землі, аж до моря [70].

Коли він бачив утиски християн, він говорив їм: «Брати, не матимемо іншого бажання, крім того, щоб померти нам за Руську землю; якщо помremo - очистимося від гріхів наших і Бог зрівняє нас з мучениками; все одно помremo сьогодні чи завтра, так помremo ж з честю!». Він нікого не боявся на землі, але Бога боявся і тому старших шанував і слухався їх. Новгородці поховали його в храмі Святої Софії, в труні засновника її, князя Володимира Ярославича. Місцева пам'ять його в Новгородському Софійському соборі, в якому він похований, встановлена невідомо коли, але видається ймовірним думати, що більш-менш незабаром після встановлення пам'яті князя Володимира Ярославовича та матері Анни [23, с. 74].

11. Князь Муромський Петро (25 червня 1228 р.) і дружина його Февронія, в чернецтві Євфросинія. Святе подружжя присвятили життя своє справам благочестя і милосердя. Померли вони в один день, 25 червня 1228, прийнявши постриг з нареченням їм імен Давид і Євфросинія. До лику святих вони були зараховані в 1552 р Св. Муромські князі Петро-Давид і Февронія-Євфросинія шануються покровителями молодят як постраждали за святість і непорушність шлюбу [31].

12. Благовірний князь Феодор Новгородський (5 червня 1233 р.) Він багато страждав, заступаючись перед татарами за землю Руську, і помер від даної ними йому отрути. Дружину його, княгиню Феодосію Мстіславни, народ прозвав Святий Княгинею. Своїх старших синів, Феодора та Олександра, прозваного згодом Невським, великий князь послав управляти Новгородом під керівництвом бояр, коли їм було 9 і 8 років. У ті часи рано закінчувалося дитинство руських князів. Ніжна дружба пов'язувала обох братів. Коли в Новгороді вибухнув голод, юні князі веліли відкрити свої житниці і даром роздавати хліб народу. Св. Благовірний князь Феодор раптово помер 8 червня 1233. Святі нетлінні моці його спочивали в Софійському соборі. Пам'ять його святкується 5 червня в день кончини і в третій тиждень після П'ятидесятниці разом з Собором Новгородських святих [31].

13. Князь мученик Василько Ростовський (4 березня 1238 р.). У 1237 р князь Василько брав участь у битві на річці Сіті, і він був узятий в полон. Татари запропонували йому перейти до них на службу і, отримавши від нього рішучу відмову, вбили його, після жорстоких мук, в Шерінському лісі. Свідком його мученицької кончини був одна жінка, яка ховалася в лісі. Вона і чоловік її сповістили єпископа Ростовського Кирила (пам'ять його 21 травня) і Тому прославленим був князь Василько від усіх людей, а за свою віру сподобився отримати вінець нетління від Христа Бога. Святі моці св. князя Василько спочивали в ростовському Успенському соборі під спудом. Пам'ять його святкується 4 березня в день мученицької загибелі та 23 травня разом з Собором Ростово-Ярославських святих [31].

14. Благовірний Великий князь Георгій (Юрій) Всеволодович Володимирський (4 лютого, 1238 р.). Святий князь Георгій був зарахований до лику святих, шанованих всієї Церквою. У 1645 р святі моці його були приречені

нетлінними і перекладені в дорогоцінну раку - дар благоговійно шанував його Патріарха Йосифа [31].

Святі князі Руси-України відрізнялися своїм добродетям, наполегливістю до поширення християнської віри та стійкістю в боротьбі за правду, волю та любов до свого народу, що є актуальним і сьогодні. Київська Держава отримала в лиці святих князів великих заступників і молитвеників перед Богом. Народ Київської Русі надихався святістю цих осіб і тим самим змінювався на краще, почавши більше цінувати віру в Бога, виконуючи Його заповіді.

РОЗДІЛ 3. ХАРАКТЕРИСТИКА КАНОНІЗАЦІЇ АРХІПАСТИРІВ, ПРЕПОДОБНИХ ТА ІНШИХ СВЯТИХ

Православна віра ще з своїх початків має великого й глибокого догмата – почитання святих, тобто людей, що своїм чеснотним життям сильно догодили Богові. Хор святих: мучеників, святих, преподобних і тд. – це члени Церкви Небесної, а також охоронці та молитвенники за усіх нас. Кожен окремий народ, як нація має свій власний хор святих, - він їх найперше просить і почитає, бо вони для нього найперші заступники та помічники [5, с. 8].

Після прийняття християнства на Русі з'явилося чернецтво. Тому, на теренах української землі було багато святих преподобних. Митрополит Іларіон у «Слові про закон і благодать» говорив, що вже за часів Володимира Великого «монастирі на горах стали». А за часів князя Ярослава Мудрого, як каже літописець, «чорноризці почали множитися і монастирі почали виникати». Ченці жили при парафіяльних церквах, допомагали в душпастирстві. Відомими монастирями того часу були: так званий святий Юріївський монастир - для ченців і святий Ірининський монастир - для черниць [70].

Є.Є.Голубинський вважав, що Печерські ченці через певний проміжок часу після поховання відкривали й оглядали могили (локули) у лаврських печерах. Якщо в похованні знаходили один лише прах, то його знову заривали. Якщо ж знаходили кістки чи нетлінне тіло, то витягали його з могили і виставляли для поклоніння в якому-небудь особливому, спеціально призначеному для цього місці, а потім якийсь час чекали проявів через моці чудодійної сили Божої. Коли чекання виправдувалися, то такі моці визнавали за святі, в іншому випадку кістки чи тіла знову віддавали землі. Вже в XII ст. робилися спроби здобути крім місцевого шанування Печерських догідників їхнє більш широке визнання. Прославляння православних святих монастиря й чеснот її подвижників увінчалось написанням на початку XIII ст. «Києво- Печерського патерика». Більше п'ятдесяти Печерських преподобних одержали парафіяльне (у межах

монастиря і міста) прославляння. У первісній редакції Патерика згадувався 51 чернець, спочиваючий у Ближніх печерах, але імені преподобного Іллі Муромця серед них не було.

Що стосується канонізації Печерських святих домонгольського часу, про звитяги яких розповідається в Патерику і літописі, можна припустити, що їм були встановлені місцеві святкування в Печерському монастирі ще до навали татаро-монголів. Деякі з цих святих представлені в Патерику і літописі великими подвижниками і чудотворцями, і важко уявити, щоб Печерський монастир не надав їм належного шанування через встановлення святкувань. На превеликий жаль, стародавні служби окремим домонгольським Печерським святим або хоча б одна єдина древня загальна служба їм дотепер не збереглися. Преподобний Ілля Муромець не згадується ні в Патерику, ні в літописі, тому в ХІХ-ХХ ст. існувала думка, що він був канонізований пізніше, разом з 69 Печерськими святими післямонгольського часу. Сенс в такому висновку, безсумнівний, але доказів цього факту, на жаль, бракує [71].

3.1. Святителі домонгольського періоду

1. Святий Михаїл (15 червня 992 р.), перший митрополит Київський. Константинопольський патріарх Миколай Хризоверг разом із собором єпископів призначив і поставив «у Русь» митрополитом Михаїла. Життєписець характеризує його як розумну й освічену людину. Усе життя він прожив немов святий. До нас не дійшло ніяких відомостей про діяльність святителя Михаїла до призначення «у Русь». Літописці подають різні відомості про його походження. Одні стверджують, що за національністю він був сирійцем, інші - болгариним.

Уся діяльність першого митрополита Київського Михаїла була схожою на апостольські труди. Він займався проповіддю Євангелія, відкривав по великих містах кафедри. Святитель Руської землі перш за все охрестив усе князівське

оточення: синів князя Володимира, князівську знать і військо. «Того ж самого часу сам митрополит Михаїл, - писав святий Димитрій Ростовський у книзі «Літопис-Синопис», - охрестив наодинці в криниці або в джерелі всіх дванадцять синів Володимира, яких він мав від різних дружин. З того часу це джерело над Дніпром, де хрестилися сини Володимира, й понині називається Хрещатик». Православна Українська Церква ублажає святого Михаїла як хрестителя першопрестольного града Києва. У богослужбових піснеспівах труди святого зазначено: «Красується град Київ до цього дня ризою хрещення одягнений від тебе, святителю».

У трудах проповіді Святого Євангелія святому допомагав і сам князь Володимир. Саме він наказав усіх жителів Києва зібрати на березі Дніпра для святого хрещення, яке здійснив митрополит Михаїл із багатьма пресвітерами. Хрещенням Києва було покладено початок просвітленню Київської Русі світлом євангельської істини. У Києві святий на честь свого небесного покровителя заклав монастир Св. Архістратиґа Божого Михаїла і при ньому церкву, тоді ще дерев'яну. На цьому святому місці монастир перетворився на великий Свято-Михайлівський Золотоверхий. Відомості про це ми знаходимо в ігумена Феодосія Софоновича, який у «Хроніці» помістив цікаву розповідь про повалення поганських ідолів під час хрещення Київської Русі. «І на відзнаку того, розповідають, перший при Володимирі митрополит Михаїл, посадивши ченців на горі, недалеко від того Беремища Чортового, на своє ім'я церкву Св. Михаїла збудував, - адже як святий Михаїл чорта з неба скинув, так і тут він допоміг чорта в болвані з гори скидати».

Уславлений своєю освіченістю, архімандрит Києво-Печерської лаври Інокентій Гізель уключив цей переказ до третього видання Київського Синопису, який вийшов друком у 1680 р. У Синописі сказано, що митрополит збудував церкву навпроти місця Перунового на своє ім'я і на знамення того, що Архістратиґ Михаїл - переможець диявола. «Ймовірно, що після цієї першої митрополичої церкви, - стверджує митрополит Київський Євгеній Болховітінов в

«Описании Киево-Софийского собора...», - зображення Архістратиґа Михаїла здавна було прийняте і за герб міста Києва».

Після хрещення Києва святий Михаїл благословив князя Володимира на спорудження першої кам'яної Десятинної церкви на честь Успіння Пресвятої Богородиці. Святитель не дожив до завершення її будівництва, але в цьому храмі зберігалися його моці.

Подібно до євангельського доброго пастиря святитель Михаїл збирав по всій землі Руській стадо словесних овець. У 990 р. в супроводі єпископів, воєводи князя Добріші (рідний дядько князя Володимира) й Анастаса Корсунянина (грек, який здав Корсунь князю Володимирі) святитель відвідав Новгород. Тут він наказав порозбивати ідолів, багатьох людей охрестив, побудував декілька храмів і поставив у них священиків. Пізніше він відвідав великі міста Київської Русі: Чернігів, Переяслав, Білгород, Володимир-Волинський, Ростов Великий, охрестив тамтешніх жителів, поставив у них єпископів і пресвітерів для прославлення імені Божого серед народу, просвітленого у вірі християнській.

На Київській митрополичій кафедрі святитель пробув недовго. Через чотири роки після офіційного хрещення Русі-України (992) святитель спочив у Бозі. Дані про його упокоєння надає Літопис Київський і Каталог митрополитів Московський. Дата кончини митрополита Михаїла викарбувана і на його надгробку. Було сказано, що він був покладений у Десятинній церкві. Але оскільки цей храм тоді ще не був закінчений, то деякі історики вважають, що спочатку його останки поклали в Михайлівській дерев'яній церкві, яка слугувала йому кафедрою, а вже потім перенесли до Десятинної церкви, яка стала кафедрою київських митрополитів, наступників святого Михаїла. Князь Володимир дуже тужив за ревним архіпастирем землі Руської, адже митрополит був йому добрим порадником у державницьких справах.

Приблизно 1103 р. за печерського ігумена Феоктиста моці святителя Михаїла з невідомих причин були перенесені з Десятинної церкви до Антонієвих печер, а за печерського архімандрита Романа Копи, згідно з указом імператриці Анни

Іоанівни від 27 липня 1730 р., 1 жовтня того ж року перенесені до Успенського собору Києво-Печерської лаври. Поблизу раки з його мощами був зроблений напис (64 рядки), який подав у «Описаний Киево-Печерской лавры» митрополит Євгеній Болховітінов.

Деякі історики ще в XIX ст. ставили під сумнів історичні відомості, які свідчили про те, що першим Київським митрополитом був святитель Михаїл. І дійсно, одні літописи та історичні пам'ятки називали першим митрополитом Михаїла, інші - Леонтія. Це означає, що історичні дані про першого митрополита Михаїла можуть бути достовірними з огляду на те, що церковні історичні перекази стверджують, що все-таки першим митрополитом Руси-України був Михаїл. «Слід тут додати, - зазначав історик церкви, митрополит Макарій (Булгаков), - що найправдивіші відомості про митрополита Михаїла могли зберігатися в Києві, де він трудився та упокоївся. Тому ми повинні поважати свідчення церковних синодиків київських, хоча вони і дійшли до нас в пізніших списках, але без усякого сумніву були списані з найдавніших, і всі починають ряд наших митрополитів іменем Михаїл. Ми повинні поважати перекази Києво-Печерської лаври, у яких йдеться про те, що мощі, які покоються в головному її соборі, - мощі першого митрополита Київської Русі - Михаїла». Такими достовірними джерелами є каталоги київських митрополитів, подані в «Палінодії» Захарії Копистенського та в додатку до «Патерика» Сильвестра Косова 1635 р. Того ж самого історичного датування дотримується у своєму творі «Тератургіма» (1638) монах Афанасій Кальнофойський.

Києво-Печерський архімандрит Захарія Копистенський у «Палінодії», яка вийшла друком у Києві 1621 р., досить чітко пояснює, звідки він узяв ім'я першого Київського митрополита Михаїла. За візантійськими свідченнями, єпископ-місіонер, який був посланий до нас патріархом Фотієм, мав ім'я Михаїл: «Іоанн Зонарос в томе третьем пишет: царь мовит, Василий с народом росским примирье учинивши справил, абы он в признание веры христианской пришол. И гды ся крестити обіцовали, архіерея им послал Михайла митрополита».

Як би не відрізнялися історичні джерела та свідчення про першого митрополита Київського Михаїла, ми можемо стверджувати, що цей святий є не вигаданою, а реальною постаттю і був першим Київським митрополитом, який здійснював справу святого Володимирового хрещення, примножував труди святих рівноапостольних Кирила і Мефодія та їхніх учнів на теренах нашої держави, воскрешав святі наміри князя Аскольда (у святому хрещенні - Миколая). «І це пояснюється нам фактом споконвіку шанованих у київських Антонієвих печерах мощей святого Михаїла», - стверджує ще один історик церкви А. Карташев.

Свято-Успенський собор Києво-Печерської лаври був підірваний більшовиками в 1942 р. Тому доля раки з мощами святого Михаїла в подальшому - невідома. Швидше за все вона була знищена вибухом, як і багато інших поховань, які знаходились у соборі з давніх-давен. Традиційна формула наших літійних виголосів, якими прикликаються імена митрополитів київських Михаїла, Іларіона, Петра, Макарія, Петра (Могили) – історично обґрунтована. Пам'ять про першого Київського і всієї Русі митрополита церква вшановує 13 жовтня (30 вересня за ст. ст.), напередодні свята Покрови Божої Матері [70].

2. Святий Феодор (8 червня 1023 р.), єпископ Ростовський. В 990 році князь Володимир просвітив Суздальську землю святим хрещенням і паству вручив єпископу Феодору. Святий Феодор просвічував народ, будував храми, та боровся з язичникам. Язичники Ростова вигнали єпископа в 992 році, і поселився він в місті, який невдовзі назвався Суздалем і благодатна проповідь його перебувала там. Поминають його 8 червня [5, с. 20].

3. Святий Іларіон, митрополит Київський (28 квітня 1066 р.). Іларіон був священиком в селі Берестів. Він викопав поруч села печеру і ховався від шуму житейського для моління та благочестивих подвигів. Преподобний Антоній здійснив постриг Іларіону, який потім удостоївся святительства. У 1049 році князь

Ярослав наказав очолити кафедру митрополита благочестивого і просвіченого Іларіона [5, с. 35].

4. Святий Леонтій, третій єпископ Ростовський (23 травня 1073 р.). Святитель Леонтій, єпископ Ростовський, за даними Печерського патерика, був родом із Києва. В описі життя святителя, який був створений дещо пізніше в Ростові, йдеться, що він був за національністю греком, його поставили на Ростовську кафедру безпосередньо з Константинополя без участі Київського митрополита. Історики ставляться до цих даних із великою пересторогою і вбачають у них тенденцію Ростова висловити свою незалежність від Києва.

Згідно з українськими даними, святитель Леонтій із молодих літ відбував подвиг у Печерському монастирі й став першим з його ченців, якого було висвячено на єпископа. Святитель був людиною освіченою й великим подвижником. Після висвячення в єпископи провадив рівноапостольну місійну працю в Ростовській єпархії (третій єпископ на цій кафедрі), що знаходилася далеко на півночі великої Київської держави, серед поган, ворожих християнству. Святитель Леонтій зазнав багато переслідувань від поган. Вигнаний ними з міста Ростова, побудував за містом у полі невелику церковцю, у якій навчав молодь істин Христової віри. Одного разу батьки цих дітей прийшли до святителя, щоб убити його. Єпископ Леонтій не злякався їх, а вийшов до них із хрестом у руках, і вони відступили від свого наміру, а дехто навіть охрестився.

Святитель Леонтій обходив міста й села, проповідуючи Святе Євангеліє, творячи чудеса та хрестячи тих, хто увірував у Христа. Рівноапостольна праця святителя закінчилася його мученицькою смертю від рук поган, за одними даними в 1073 р., за іншими - кілька років пізніше, але перед 1077 р. У 1164 р. були відкриті його нетлінні мощі, у 1190-1194 рр. він був канонізований [70].

Після знайдення його мощей в 1164-му році при копанні фундаменту для нового собору, який мав бути побудований на місце згорілого колишнього, йому встановлено було місцево єпархіальне або місцево обласне святкування єпископом Ростовським Іоанном в 1190-му році, при чому днем святкування

призначений був день отримання мощей, 23 травня [23, с. 61]. У переказах про св. Леонтія нічого не говориться про спонукання, за яким єпископ Іоанн встановив святкування йому; але те, що таке спонукання становили чудеса при його гробі, це абсолютно ясно відкривається з того, що разом з його мощами в 1164 році були знайдені мощі його наступника Ісаї, перших апостолів християнства в Ростові [9, с. 3]. і що єпископ Іоанн, встановивши святкування йому, що не встановив святкування його наступнику: не може бути припустимо жодної іншої причини цього, як тільки те, що при мощах одного почали творитися чудеса, а при мощах іншого ні. Встановивши святкування св. Леонтію, єпископ Іоанн написав, чи сам або руками кого іншого, і службу йому. Чи просив єпископ дозволу у митрополита на те, щоб встановити святкування св. Леонтію, позитивним чином залишається невідомим; але з усією ймовірністю має бути це припущенням [23, с. 61].

5. Святий Іоан, Митрополит Київський (30 серпня 1089 р.). Святитель Іоан став митрополитом Київським в 1080 р. За словами прп. Нестора Літописця, який його знав, він був «знавець книг, вправний у вченні, милостивий до убогих і вдовиць, ласкавий до всякого багатого і бідного, смиренний і лагідний...» Помер він у другій половині XI ст. З його творів відомі: «Послання митрополита Іоана до Климента, Папи старого Риму» і «Церковне правило», тобто пояснення правил Вселенської Церкви в застосуванні їх до Церкви Руської [5, с. 58].

6. Святий Ісаї Ростовський (15 травня 1091 р.). Ісаїя преподобний Печерський, чудотворець, єпископ Ростовський, походив із відомої побожної родини на Київщині. У молодому віці він прийшов до Печерського монастиря і прийняв чернецтво. Мав дуже добрий характер: був покірний, смиренний, братолюбний, терпеливий. Після смерті преподобного Варлаама в 1065 р. великий князь київський Ізяслав упросив преподобного Феодосія відпустити святителя Ісаїю з Печерського монастиря до Свято-Дмитрівського монастиря в Києві. Тут він виявив себе досвідченим наставником і добрим пастирем, служачи для всіх прикладом творення добрих справ.

Коли мученицькою смертю закінчив своє життя преподобний Леонтій, єпископ Ростовський, у 1077 р. Ісаїя був поставлений на його місце. У Ростовській єпархії, на далекій півночі, він провадив місійну рівноапостольну працю, наverting поган до християнства. Святитель із милосердям ставився до вбогих, сиріт і вдів, був заступником скривджених. За Всеволода Ярославича київського у 1089 р. брав участь у посвяченні великої мурованої головної Печерської церкви на честь Успіння Пресвятої Богородиці. Помер 15 травня 1090 р. Його мощі відкрили в 1164 р., але канонізація наступила набагато пізніше. На думку професора Е. Голубинського, у останній чверті XV ст. Пам'ять святителя Ісаїї вшановується 28 травня (15 травня за ст. ст.) [70].

7. Святий Микита, затворник Печерський, єпископ Новгородський (31 січня 1108 р.). Микита ще за життя, буди єпископом Новгородським, створив багато чудес і зі святими шанували його [23, с. 54]. Печерський подвижник Микита був прикладом, який показував, що коли воля блага, не дивлячись на падіння, благодать Бога підносить душу на високу ступінь духовної досконалості [16, с. 415]. Преподобний святитель Микита (Никита), затворник був родом із Києва. Коли ігуменом Києво-Печерського монастиря став преподобний Никон, юний Микита попросив його усамітнитись у затворі. Никон відповів, що йому краще бути з братією монастиря, працювати з ними разом і він буде винагороджений. Навів приклад про те, що в затворі ледве не загинув Ісаакій печерник, який був спокушений дияволом. Він загинув би, якби його не врятувала велика благодать Бога за молитвами преподобних отців Антонія і Феодосія.

Микита відповів: «Ніколи, отче мій, я не спокушусь при будь-яких обставинах. Я маю твердий намір протистояти диявольським спокусам і буду молити Чоловіколюбця Бога, щоб Він дав мені дар чудотворця, як дав Ісаакію затворнику, який і зараз творить чудеса».

Ігумен відповів йому: «Твоє бажання більше від твоїх сил. Дивися, сину мій, щоб ти сам себе не перехитрив. Я благословляю тебе на служіння братії, а за свій послух Бог тебе нагородить».

Проте Микита не послухав ігумена. Він не міг перемогти сильного бажання до затворницького життя. Тому зробив те, до чого прагнув: закрився в печері й там один перебував у молитві. Диявол скоро дав про себе знати. Через декілька днів, коли Микита молився, то почув голос, який промовляв молитву разом із ним. Він відчув велику радість. Подумав, що то ангел, бо коли б це був не ангел, то не було б благодаті Святого Духа. Він почав ще більше молитися, приказуючий: «Господи, з'явися мені Сам, щоб я побачив Тебе».

Голос йому відповів: «Я не являюся людям, а посилаю тобі мого ангела, щоб він був із тобою, а ти виконуй його волю».

Зразу ж біс представ перед ним в образі ангела. Микита впав на землю і поклонився йому, як ангелу. Біс сказав йому: «Із цього часу ти вже не молись, а читай Старий Завіт. Таким способом ти будеш розмовляти з Богом». При цьому він постійно бачив біса, який усердно молився за нього.

З прихожанами Микита розмовляв, використовуючи Святе Письмо, яке знав майже напам'ять. Про нього пішла добра слава. Його пророцтва збувалися. Він передбачив, що уб'ють князя Гліба Святославича, що батько пошле другого сина Святополка княжити в Новгород. Усе збулося. Після цього ще більше почали говорити про затворника. Крім цього, ніхто не міг із ним порівнятись у знанні книг Старого Завіту. Він не хотів читати святих апостольських і євангельських книг Нового Завіту і навіть говорити про них. Стало зрозуміло, що Микита спокушений дияволом.

До нього в печеру прийшли преподобні отці Печерські. Вони створили молитву Богові про затворника й відігнали диявола. Микиту вивели з печери і попросили, щоб він їм щось сказав із Старого Завіту. Однак той почав клястися, що ніколи не читав цих книг, які недавно знав напам'ять.

Після цього він почав вести строге життя монаха і скоро перевершив інших у добрих справах. Чоловіколюбний Бог, побачивши такі подвиги блаженного Микити, прийняв його істинне покаяння і сказав: «Паси вівці мої». Господь зробив його пастирем Своєї словесної отари, висвятивши на новгородський

єпископський престол. Там Бог прославив його даром чудотворця. Одного разу, коли довго не було дощу, за молитвами блаженного пішов дощ. Іншого разу він своїми молитвами погасив пожежу. Багато різних чудес створив святитель Микита в Новгороді [70].

8. Святий Стефан, єпископ Володимирський (27 квітня 1094 р.). Святий Стефан був достойним учнем прп. Феодосія, був обраним блюстителем церковного уставу. Він закінчив будівництво великої лаврської церкви [5, с. 73].

Стефан, святитель, єпископ Володимирський (на Волині) народився біля 1040 р. і ймовірно походив із боярського роду. З молодих літ відбував подвиг у Печерському монастирі під доглядом преподобного Феодосія, у якого був улюбленим учнем. Після постригу в ченці його поставлено начальником хору, або уставщиком. За дорученням преподобного Феодосія в церкві проповідував братії слово Боже. Перед смертю преподобний Феодосій на прохання ченців у 1074 р. призначив Стефана ігуменом Печерського монастиря, заповідаючи дотримуватися статуту й закінчити будову новозаложеної головної мурованої монастирської церкви. Преподобний Стефан розбудував монастир і обгородив його дерев'яною стіною. У 1078 р. за невияснених причин братія виступила проти нього й він був змушений не тільки залишити ігуменство, а й Печерський монастир.

Тоді святитель Стефан недалеко від цього монастиря на схилі гори біля урочища, що називалося Кловим, при допомозі побожних боярів, заснував новий монастир на честь кладення ризи Пресвятої Богородиці у Влахерні. (Цей монастир, відомий під назвою Кловський, проіснував недовго. У 1096 р. половці його цілковито зруйнували під час нападу на Київ). Як ігумен цього монастиря, преподобний Стефан здобув загальну пошану. Коли вмер єпископ Володимирський на Волині, Київський митрополит Іван біля 1090 р. поставив його в єпископи на Володимирську кафедру. З Волині святитель Стефан приїжджав до Києва, відвідував Кловський монастир і був у Печерському монастирі під час відкриття мощей преподобного Феодосія в 1091 р. Він

відзначився багатьма добрими справами. Упокоївся 27 квітня 1094 р. Похований у місті Володимирі-Волинському. Пам'ять преподобного Стефана вшановується 10 травня (27 квітня за ст. ст.) [70].

9. Преподобний Нифонт, єпископ Новгородський (8 квітня 1156 р.). Святитель Нифонт, постриженник Печерського монастиря, був зведений на Новгородську кафедру в 1130 р. Новгородці високо цінували його як храмобудівничого і знавця церковних канонів. Він реставрував Софійський собор і створив у Новгороді та інших містах багато храмів [5, с. 54].

10. Святий Костянтин, митрополит Київський (5 червня 1159 р.). Після смерті митрополита Київського Михаїла (очолював Київську кафедру з 1131-1145 рр.) князь Ізяслав вирішив висвятити на митрополита Київського Кліма Смолятича. Він запросив цього монаха із Смоленська і хотів висвятити руськими єпископами без згоди вселенського патріарха, як це було раніше. Ізяслав скликав собор руських єпископів і наказав їм висвятити схимомонаха Кліма в митрополита Київського і всієї Русі. Не всі єпископи погодились, але деякі, які хотіли догодити князю, посвятили Кліма в єпископи головою святого Кліма, Папи Римського, яка була привезена святим князем Володимиром із Херсонеса в Київ.

Після Ізяслава київський престол перейшов до Юрія Довгорукого (займав київський престол три рази: 1149- 1150 рр., кінець 1150 р., 1154-1157 рр.). Він не захотів мати митрополитом Київським Кліма, як незаконно висвяченого.

Вселенський патріарх прислав до митрополита Костянтина, грека, хіротонізованого Константинопольським патріархом у 1155 р., а 1156 р. він прибув до Києва. Костянтин, даною йому владою патріарха, відлучив від архієрейства й престолу митрополичого Кліма і всіх тих, кого він висвятив у той чи інший духовний сан.

Через декілька років князь Юрій помер. Почалися великі незгоди між князями руськими за великокняжий і митрополичий престол. Одні вважали пастирем Костянтина, інші вимагали повернути Климента.

Не дійшовши між собою згоди, вирішили обох митрополитів відлучити від митрополичої кафедри. Послали до Константинопольського патріарха прохання прислати їм нового митрополита. Щоб припинити сварку між князями, Вселенський патріарх прислав в Київ нового митрополита Феодора. Тоді блаженніший Костянтин, бачачи незгоду між князями, сам вирішив залишити митрополичий престол раніше, до приїзду нового митрополита. Він покинув Київ і виїхав у Чернігів до єпископа Антонія, який також був греком. По дорозі смертельно захворів. Відчувши свою кончину, Костянтин написав лист і передав його Антонію, узявши з нього клятву, що той прочитає лист після його смерті. Після смерті 5 червня 1159 р. відкрили лист, у якому Костянтин заповідав не ховати його, а викинути тіло в поле для з'їдання псам. Вважав себе винним у сварці князів. Єпископ Антоній показав лист чернігівському князю Святославу Ольговичу, який порадив виконати заповіт покійного. Так і зробили. Вивезли тіло в поле, де воно пролежало три дні й не було ушкоджене.

Після цього князь дуже злякався, він наказав поховати архієрея Божого з почестями. Тіло принесли в місто і з почестями поховали біля собору Святого Спаса, біля могили блаженного київського князя Ігоря, убитого киянами.

У ті дні, коли тіло Костянтина лежало в полі, у Києві потемніло сонце, піднялася велика буря, навіть був невеликий землетрус, грім і блискавка. Грім убив одночасно вісім чоловік - двох священників, двох дияконів і чотирьох мирян.

Після того, як тіло блаженного Костянтина було поховано, у Києві наступив повний спокій. Усі, дивуючись тому, що сталося, славили Бога, якому віддаємо славу нині і навіки. Пам'ять блаженного Костянтина, митрополита Київського і всієї Русі вшановується 18 червня (5 червня за ст. ст.) [70].

На третій день князь чернігівський Святослав повелів поховати тіло св. Костянтина з усіма належними йому почестями в церкві Спаса [5, с. 56].

11. Преподобний Аркадій, єпископ Новгородський (19 вересня 1162 р.). Час його святительства було вельми тяжким: у Новгородській області були повальні хвороби і мор худоби і людей. У місті кілька разів змінювався уряд. Серед жителів було ще багато нехрещених. Святитель Аркадій допомагав нещасним, звертав невірних, приводив до покаяння і був справжнім пастирем стаду своєму. Помер він мирно і був похований у соборі Святої Софії [5, с. 59].

12. Святий Кирило, єпископ Турівський (28 квітня 1183 р.). Блаженний Кирило народився в багатій сім'ї в місті Турові в 30-х роках XII ст. Мав нахил до наук і духовних подвигів, не любив багатства і слави. У молодому віці став монахом монастиря святих князів-мучеників Бориса і Гліба біля Турова, де виявив себе як суворий аскет.

Він приніс багатьом користь тим, що вчив і прикладом своїм показував монахам як слухати й любити ігумена, поважати його, як Бога. Удосконалюючи себе в чернечих подвигах, блаженний Кирило сів у стовп, де деякий час перебував у пості й молитві. Тут він написав багато благочестивих творів. Ученість і чернечі подвиги звернули на нього увагу туровського князя. За просьбою князя й людей митрополит висвятив Кирила на єпископа і поставив єпископом Туровським. До складу Туровської єпархії входила велика частина Полісся й північно-східна частина Волині. Він був хіротонізований не пізніше 1169 р.

Будучи єпископом, Кирило виступив проти єресі Феодорця. (Феодорець був спочатку суздальський ігуменом, а пізніше єпископом Ростовським. За свої злодіяння був страчений у 1169 р. У Новгородському літописі він названий «білим клобучком» за те, що самочинно носив білий клобук замість чорного).

Свої духовні твори й проповіді єпископ Туровський розповсюджував серед прихожан. Його працями і до сьогодні користуються православні християни. До нас дійшло 9 проповідей, які він виголосив у храмах, три послання, або настанови для монахів, і більше 20 молитов і молебний канон.

Проживши в таких благочестивих подвигах і достойно правивши дорученим йому стадом, блаженний Кирило відійшов у вічний спокій 28 квітня 1183 р. Брати і

сестри нині прославили цього святителя такими словами: «Радуйся, славний святителю й учителю, більше від усіх інших заслуживши собі славу другого Златоуста на Русі. Радуйся, що своїм полум'яним словом наставив усі країни землі Руської до духовної мудрості. Приносячи тобі цю похвалу, ми молимося тобі. Молись за нас грішних Вседержителю, перед Яким ти стоїш, щоб визволив Він нас від майбутніх бід і від безбожних агарян (татар), які завжди гноблять нас, щоб за твоїми молитвами ми отримали від Господа милість, прощення гріхів і вічне блаженство в майбутньому житті».

Пам'ять святителя Кирила, єпископа Туровського вшановується 11 травня (28 квітня за ст. ст.). [70]. До нас дійшли 24 молитви святителя Кирила, покаянний канон і 12 проповідей, присвячених головним святом і чернечого життя. Древнє житіє називає його «руським Златоустом, златословесним учителем, світлим вченням богопізнання свого просвіту» [5, с. 77].

13. Святий Іоан, архієпископ Новгородський (7 вересня 1185 р.). Всі власні кошти витратив він на будівництво монастиря в честь Благовіщення. Постригся в ченці з іменем Ілій. В 1663 р. став єпископом [5, с. 82].

14. Святий Симон, єпископ Володимирський (10 травня 1226 р.). Святитель Симон був зведений на Володимирську кафедру із ченців Печерського монастиря і помер в 1226 р, прийнявши перед смертю схиму. Святі моці його спочивали в Києво-Печерській лаврі. Літопис називає його повчальним і милосердим. На підставі його творінь складена перша частина Печерського Патерика [5, с. 9].

15. Святий Антоній, єпископ Новгородський (4 лютого 1238 р.). Чернець Антоній був обраний на Новгородську кафедру. Через хвороби і важкий стан, добровільно покинув кафедру і пішов до рідного монастиря Хутина [5, с. 15].

16. Святий Симеон, єпископ Печерський (28 серпня 1239 р.). За древніми літописами, єпископ Симеон закінчив своє життя мученицькою смертю при нападі татар на Переяслав у 1239 році. Мощі його почивають в Антонієвій печері [5, с. 21].

17. Святитель Амфілохій, єпископ Волинський (23 жовтня 1122 р.). У день Собору волинських святих православна церква окремо згадує пам'ять святителя Амфілохія, єпископа Володимир-Волинського. Про нього ми знаємо небагато. Відомо, що він був ченцем Печерського монастиря. У літописному повідомленні за 1105 р. читаємо: «У сей же рік митрополит Никифор поставив Амфілохія єпископом у Володимир, місяця серпня у двадцять і сьомий день». За порядком унаслідування стародавньої Володимир-Волинської єпархії йому належало третє місце після Стефана I, який був поставлений святим рівноапостольним князем Володимиром, і вже згадуваного святителя Стефана II, який був наступником преподобного Феодосія Печерського на ігуменстві Києво-Печерського монастиря з 1091 по 1094 р.

Деякі відомості про життя святителя Амфілохія ми знаходимо в «Житті святих» архієпископа Філарета (Гумілевського), який свідчить, що він був вихідцем із середовища ченців Печерського монастиря, оскільки в той час єпископів на кафедри міст Руси-України ставили з ченців Києво-Печерського монастиря. Сімнадцятилітній (1105-1122) період першосвятительства Амфілохія на Волині був дуже важкий. Постійні князівські міжусобиці не давали святителю спокійно керувати довіреною йому паствою. Проте всемілостивий Господь не обділив його радістю, якої сподобився чути Амфілохій у далекій від Києва волинській землі. 1108 р. преподобного Феодосія Печерського було зараховано до лику святих. Будучи вихідцем із Печерського монастиря, Амфілохій з великою радістю прийняв цю звістку. Літопис розповідає, що всі присутні єпископи на цьому урочистому акті канонізації преподобного Феодосія Печерського вписали і стали поминати його ім'я в усіх соборах.

Через сім років після цього (1115) на Русі відбулася знаменна подія: перенесення мощей святих благовірних князів-страстотерпців Бориса і Гліба. На цих урочистостях, як сказано в Іпатіївському списку, був присутній «митрополит Никифор з усіма єпископами». Однак там не зазначається ім'я святителя Амфілохія. Це можна пояснити так: тодішній Володимир-Волинський князь Ярослав Святополкович, ворогуючи з великим київським князем Володимиром Мономахом, міг не пустити єпископа Амфілохія на ці урочистості.

Через два роки святителю Амфілохію через ту ж саму міжусобну боротьбу з жителями міста Володимира довелося перенести двомісячну облогу від військ князя Володимира Мономаха, який вирішив покарати віроломного князя Ярослава. Коли ж Володимир «вчинив мир з Ярославом, бо він покорився і вдарив чолом перед стрієм своїм Володимиром», то Амфілохію довелося бути їхнім примирителем, тому що в ті часи примирення ворогуючих сторін не могло відбутися без святительського благословення. «І тоді в мирі розійшлися вони кожен до себе», - розповідає нам літописець.

Однак цей мир проіснував недовго. Незабаром Ярослав Святополкович покинув Володимир-Волинський і втік до Угорщини, де розпочав збирати війська проти Романа, поставленого на його місце київським князем Володимиром Мономахом. До угорських найманих військ Ярослав приєднав ще й польські і в 1121 р. рушив на Волинь проти князя Романа.

Унаслідок неспокійних часів на Волині і тієї загрози, що збільшувалась із кожним днем, святитель Амфілохій переїхав до Києва під захист великого князя Володимира Мономаха і продовжив свій святительський подвиг у Печерському монастирі. Сюди приваблювали його й улюблені Київські печери зі своїм неземним світом і захистом від будь-яких хвилювань і турбот, які мав святитель, перебуваючи на Володимир-волинській кафедрі. У 1122 р. єпископ Амфілохій спочив у Бозі у своїй печері, як того і сам бажав. Про це повідомляє нам літопис за 1122 р.: «...митрополит Микита прийшов із греків. І Даниїл, єпископ Юр'євський, помер. І земля потряслася трохи». Мощі святителя Амфілохія не

знайдені. Очевидно, вони, як і багато інших, були знищені в часи нашествия орд Батия на Київ.

Про подвиг угодника Божого Амфілохія, як і про подвиг святителя Стефана II, які ходили на Волинь для першосвятительського служіння і проповідування слова Божого, зберігали пам'ять ченці Печерського монастиря.

Можливо, саме тому, переходячи від татарських орд, ченці, йдучи шляхом волинських святителів, досягнули благословенної Почаївської гори і тут заснували «небесам подібну обитель» на честь Божої Матері. Ця свята обитель, подібно до Києво-Печерської, молитвами преподобних Печерських і святих землі волинської процвітає й донині. Пам'ять святителя Амфілохія вшановується 23 жовтня (10 жовтня за ст. ст.) [70].

Кількість українських святих дійсно велика. Серед них ми дізнаємося й про мучеників, які віддали життя за віру Христову, і рівноапостольних, які поширювали її, і святителів—єпископів, які відзначилися взірцевим християнським життям, і священно—мучеників, які прийняли мученицький вінець за поширення віри сповідників, які за віру терпіли муки й страждання, й велике число преподобних, які своїми чернечими подвигами догодили Богові.

3.2. Подвижники благочестя та історія їх канонізації

1. Федір та Іоан (12 липня 983 р). Вони були варягами і прийшли з Греції, де просвітилися вірою християнською. Прибувши в Київ, зберігали віру свою серед язичників. В той час князь Володимир, будучи ще язичником переміг ятвягів і вирішив принести жертву своїм богам. Жереб випав на Іоана. Федір не віддавав боярам сина, говорячи: «Один є Бог, ніким не створений, який все створив, і я з сином вірую в Нього, а ваші боги не боги». Бояри розгнівалися та напали на них,

стіни впали і святі мученики були вбиті 983 року. Пам'ять їхня споминається 12 липня [5, с. 8].

2. Святий Феодор (8 червня 1023 р.), єпископ Ростовський. В 990 році князь Володимир просвітив Суздальську землю святим хрещенням і паству вручив єпископу Феодору. Святий Феодор просвічував народ, будував храми, та боровся з язичникам. Язичники Ростова вигнали єпископа в 992 році, і поселився він в місті, який невдовзі назвався Суздалем і благодатна проповідь його перебувала там. Поминають його 8 червня [5, с. 20].

3. Преподобний Георгій (26 липня 1046 р.). Він служив князю Борису і коли посланці Святополка напали на Бориса, Георгій (Юрій) хотів захистити свого господина, але був убитий, і відрубали йому голову, заради золотої гривні [5, с. 26].

4. Преподобний Єфрем Новоторожський (28 січня 1053 р.). Прп. Єфрем був братом Георгія, убитого 1015 р на річці Альті. Після загибелі брата Георгія Єфрем віддалився на північ, на р. Твері, де в 1038 р. заснував обитель, відомий як Борисоглібський Новоторзький монастир. Пам'ять його святкується 28 січня, в день кончини, 11 липня в день знайдення мощей [5, с. 30].

5. Преподобний Варлаам (15 листопада 1065 р.) був постриженим у ченці в пеері св. Антонія, ієромонахом Никоном, ще до заснування Печерського монастиря. Був призначеним ігуменом монастиря св. Димитрія. Вів благочестиве життя, бум гарний душею і тілом. Мощі його спочивають в печері преподобного Антонія [5, с. 35].

6. Преподобний Даміан Цілитель (5 жовтня 1071 р.) оселився в Київських печерах зі часів ігуменства преподобного Феодосія. Намагаючись бути схожим на свого начальника в пості, молитвах, служінні і смиренні, він отримав від Бога дар

зцілювати різні хвороби: святий помазував болящих елеєм з молитвою, і всі, що приходили до нього вірою, отримували зцілення [5, с. 36].

7. Преподобний Єремія Прозорливий (5 жовтня 1071 р.) за допомогою благодаті Божої передбачав майбутнє і визнавав помисли людські. Його називали Руським пророком. Він був охрещений князем Володимиром і досяг глибокої старості. Став монахом у Печерському монастирі і за багато добрих діл його, даний був йому від Бога дар пророчества. Пам'ять його святкується 5 жовтня, разом з Собором святих отців Києво-Печерських [5, с. 40].

8. Преподобний Антоній Печерський (10 липня 1073 р.). Преп. Антоній, началоположник Печерського монастиря у якому був учнем, не тільки не був зарахований до лику святих, але не був зараховуємо досить довгий час і після. Єдина відповідь на питання: чому дуже довгий час не було встановлено святкування преп. Антонію, є те, що Богові не угодно було прославляти його даром чудотворення (як не угодно було являти і самих його мощей). Час встановлення святкування преподобному або його канонізації може бути зазначено не точним, а тільки приблизним чином. У згаданих вище Сербських прологах немає його разом з іншими Руськими святими, і це маємо сприймати за рішучий знак того, що коли був складений Руський оригінал прологів, що було не раніше 1132-го - 1183-го року, його (Антонія) пам'яті ще не було, бо в прологах є й така місцева пам'ять, як пам'ять кн. Мстислава Володимировича. Але в Патерику Печерському, який написаний в кінці першої - початку другої чверті XIII століття, він (Антоній) багаторазово називається святим, при чому титул цей із всією ймовірністю повинен бути у святого канонізованого. Таким чином, причислення преп. Антонія до лику святих або встановлення святкування його пам'яті повинно бути віднесено до часу між другою чвертю XII і першою чвертю XIII століття. Що стосується до підстави або до спонукання до встановлення святкування, то, за сказаним вище, такою підставою або таким спонуканням

повинні вважатися прославляння труни преподобного чудотвореннями [23, с. 60]. На його честь названі ближні печери, які знаходяться ближче до великої лаврської церкви, тому що він жив там близько 16 років перед своєю кончиною [10, с. 11]. Помер у віці 90 років, в часи князювання Святослава Ярославовича, князя Київського. Мощі його були тоді ж покладені в печері під великим монастирем [6, с. 45].

9. Преподобний Феодосій Печерський (3 травня 1074 р.). У самому Печерському монастирі пам'ять Феодосія, як святого, почала святкуватися, цілком ймовірно, негайно ж після його смерті, а в усякому разі лише через кілька років після неї. Нестор писав своє житіє преп. Феодосія до 1091 року, бо не говорить ще про перенесення мощей преподобного з печери до церкви, яке мало місце в останньому році, але у вступі до житія у нього читається про Феодосія, що «його ж, і день успіння яке нині святкується, пам'ять творимо». Не знаємо, чи почалися біля труни преп. Феодосія відбуватися чуда негайно або незабаром після його смерті; але він був удостоєний від Бога дару чудотворіння ще за свого життя, а це останнє і могло служити для ченців Печерських підставою до того, щоб почати святкування його пам'яті як святого негайно або незабаром після його смерті. У 1091-му році мощі преп. Феодосія, були розкопані із землі в печері, місці їх поховання, їх перенесли в церкву монастиря (закладену самим Феодосієм перед смертю, але закінченою і освячену тільки в 1089-му році) [23, с. 50]. Феодосій за своє коротке ігуменство надав Печерському монастирю незвичайне повноваження. Його монастир розвивався економічно, розширює своє господарство. Ореол чудес оповив скоро печерську братію. Уже літописне оповідання, зладжене найпізніше на початку XII ст. оповідає про різні чуда монахів – сучасників Феодосія. Чудотворні речі оповідає житіє й про самого Феодосія [42, с. 308]. У 1108-му році встановлено було загальне святкування преп. Феодосію у всій Руській церкві, але святкування не повне, а тільки, так би мовити, часткове [23, с. 50].

10. Святий Матфій Прозорливий (5 жовтня 1085 р.). Був у Печерському монастирі і за великі труди сподобився від Господа Бога отримати дар прозріння, він знав не тільки всі людські помисли, але й явно бачив бісів і викривав їх, чим приносив велику користь. Нетлінні моці його почивають зі святими отцями в Київських печерах [5, с. 53].

11. Преподобний Никон Печерський (23 березня 1088 р.) Блаженний Никон прийшов в печери преподобного Антонія уже ієромонахом і під впливом свого наставника ще більше вдосконалювався в добродійствах. Йому, як священнослужителю було поручено постригати нових монахів. Блаженний Никон після довгих і благоугодних трудів мирно спочив 23 березня 1088 року. Моці його почивають в печері преподобного Антонія [5, с. 53].

12. Преподобний Ісаакій Затворник (14 лютого 1090 р.). Прп. Ісаакій був родом з Торопецький купців. У Печерський монастир він вступив при прп. Антонії. Печера його мала розмір 4-х ліктів, де він спав сидячи. Він був спокушений бісами, яких через довгий час переборов. Пам'ять його святкується 14 лютого в день кончини, 28 вересня разом з Собором преподобних отців Києво-Печерських [5, с. 61].

13. Преподобний Аліпій Іконописець (17 серпня 1092 р.). Преподобний Аліпій наслідував Апостола Луку не тільки в іконописанні, але і в добродійствах. Все земне життя не давав собі спокою, вночі був у молитві, а день в роботі над іконами [5, с. 65].

14. Преподобний Григорій Чудотворець (8 січня 1093 р.). Будучи в монашестві отримав дар чудотворства від Бога, отримав владу над бісами. Мав звичку після кожної служби читати заклинательні молитви [5, с. 68].

15. Преподобний Нестор Літописець (9 листопада 1114 р.). Від 17 років чернець Печерського Монастиря. Був висвячений в ієродиякона. Прославився своїми чернечими подвигами смирення, посту, послуху. Він викопав моці преп. Феодосія. Був одним з перших наших літописців. Помер в глибокій старості, близько 1114 року [17, с. 57].

16. Преподобний Спиридон (31 жовтня 1148 р.). Спиридон мав страх Божий, який навчав його премудрості духовній. Преподобний прийшов в Печерський монастир і навчився грамоті, мав послух у просфорні, де благочестиво виконував свою роботу [5, с. 48].

17. Преподобний Онісіфор, сповідник Печерський (9 листопада 1148 р.). Моці його лежать в печерах прп. Антонія. Він сподобився від Бога даром прозорливості, так що бачив гріхи інших [5, с. 49].

18. Преподобний Мартин (27 червня 1150 р.). Він був кухарем у монастирі міста Турова, звідки його вигнали, але він не хотів розлучатися з монастирем, він прийняв монашество і жив поза монастирем [5, с. 50].

19. Преподобний Аврамій Мирожський (24 вересня 1158 р.). Спасо-Мирожський монастир був споруджений на річці Мирожі, архієпископом Нифонтом, і прп. Авраамій був першим його настоятелем, обраний братією за святість життя. Гробниця його знаходиться в монастирському Спасо-Преображенському соборі. В ній чудові стінні фрески і прикрашені живописом плити підлоги [5, с. 55].

20. Преподобний Іоан Багатострадальний (18 липня 1160 р.). Скорботним був початок подвижницького життя прп. Іоанна. Три роки боровся він з пристрастями.

В кінці свого життя прп. Іоанн зцілив дотиком кістки прп. Мойсея одного чоловіка, який страждав, як раніше він сам. Преподобний розповів йому своє життя. Після цього прп. Іоанн знову закопався в землю і там віддав дух свій, Богу 18 липня. Святі моці його знаходилися в цьому положенні в печері прп. Антонія до наших днів [5, с. 58].

21. Преподобний Еразм Печерський (24 лютого 1164 р.). Прп. Еразм, витратив всі статки свій на церкву і прикрасив її святими іконами; коли ж так вчинив, то став жалкувати, що не роздав жебраком, впав у смуток і став нехтувати про своє внутрішнє життя. Йому з'явилися преподобні отці Антоній і Феодосій і сказали йому: «Ми молилися за тебе, і Господь дарував тобі час для покаяння». Потім з'явилася йому і Пресвята Богородиця. Після цього Еразм вголос сповідав перед усією братією всі свої гріхи, піднявся, прийняв в церкві постриг і на третій день радісно помер [5, с. 60].

22. Преподобна Ефросинія (23 травня 1173 р.). Прп. Єфросинія, в миру княжна, була дочкою полоцького князя Георгія. Рано полюбила вона божественні книги і з них навчилася спрямовувати думки свої до Єдиного Бога, перебуваючи завжди у Христовім страху [5, с. 63].

23. Преподобний Афанасій Затворник (2 грудня 1176 р.). У Печерському монастирі підвизався Афанасій. Коли він помер, тіло його приготували для поховання, але чомусь не погребли. Вночі ігумен почув голос: «Людина Божа Афанасій два дні лежить непохованим, а ти веселишся!». Коли ж ігумен і братія прийшли до померлого, то знайшли його живим і стали питати його: «Як ти ожив і що бачив?» Але на всі питання він відповідав одним словом: «Рятуйтеся!» [5, с. 72].

24. Преподобний Герасим Вологодський (4 березня 1178 р.). Прп. Герасим, ієромонах одного з Київських монастирів, проповідував Євангеліє в межах

Вологодських, де християнство було вже проповідане, але не утвердилося ще в серцях людських [5, с. 73].

Після хрещення Руси-України із центром у місті Києві християнство почало поступово поширюватися на схід і північ. З Києва та інших міст ченці й інші православні йшли проповідувати Євангеліє і допомагали місцевим князям хрестити поган. Таким проповідником був преподобний Герасим. В описі його життя розповідається, що він народився в місті Києві, про час народження і його батьків нічого невідомо. Герасим прийняв чернецтво в Гнилецькому монастирі біля Києва. Був смиренным, безкорисним, дуже багато молився.

У 1147 р. залишив Київ і вирушив на далеку північ. Оселився біля теперішньої Вологди. Брав участь у заснуванні монастиря Святої Трійці. Служачи в монастирі, виїздив у навколишні села і містечка, проповідував віру Христову серед поган і проводив хрещення 31 рік. Крім цього, мав дар чудотворця. Упокоївся 4 березня 1178 р. На його могилі творились і творяться чудеса.

Преподобного Герасима Вологодського канонізували тільки після 1691 р. Пам'ять преподобного Герасима Вологодського вшановується 17 березня (4 березня за ст. ст.) [70]. Коли він прибув до Вологди, оселився в лісі і почав вести подвижницьке життя. Було багато зцілень хворих через молитви до нього [5, с. 73].

25. Преподобний Полікарп, архимандрит Печерський (24 липня 1182 р.). Прп. Полікарп був з юних років ченцем Києво-Печерського монастиря. У зрілих роках, коли він досяг духовної досвідченості і дару міркування, прп. Полікарп був возведений у сан архімандрита і поставлений настоятелем Києво-Печерського монастиря. Помер прп. Полікарп у глибокій старості [5, с. 76].

26. Преподобний Ілля Муромець (19 грудня 1188 р.). Прп. Ілля Муромець спочивав нетлінно в ближній Антонієвій печері. Мандрівники бачили його нетлінні мощі. Ліва його рука була пробита списом, а права зображувала

трехперстне хресне знамення. Мандрівники стверджували, що він був багатирем [5, с. 86]. В православній церкві пам'ять мученика Іллі і його тезки Іллі Муромця, Печерського інока, була остаточно встановлена 19 грудня, що зумовлювалося, мабуть, якимись богослужбовими потребами і обставинами (наприклад, бажанням розвести в часі найважливіші та другорядні святкові відправи). Принаймні, можна констатувати, що духовне керівництво Печерського монастиря свідомо не захотіло пов'язати ім'я Іллі Муромця з пам'яттю решти тезоіменних йому святих, а таких налічується щонайменше сім (пам'ять їм встановлена відповідно 8 та 14.01, 16.02, 28.03, 13 та 17.09), і насамперед Іллею Пророком (пам'ять 20 липня), хоча до останнього часу саме цього святого вважали чомусь небесним покровителем Печерського преподобного.

Аналізуючи пізньосередньовічні місяцеслови та інші агіографічні матеріали, що побутували на території України впродовж XVII ст., можна дійти висновку, що вшанування преподобного Іллі Муромця мало в цей час вузьколокальний місцевий характер і поширювалося лише в межах Печерського монастиря. Попри те, що нетлінні мощі святого показані на всіх планах Ближніх печер (1638 р. – з «Тератургіми» Афанасія Кальнофойського, 1661 та 1678 рр. – з друкованого «Києво-Печерського патерика» та на пізніших картах лаврських підземель XVIII ст.), практично відсутні жодні відомості про цього святого в агіографічній і церковно-ослужбовій літературі. Ім'я Іллі не згадується в жодному з акафістів та проложних читань, присвячених Печерським святим – воно відсутнє в «Анфологоні» (Святковій Мінеї) 1619 р., «Правилі молебному Печерським святим» Мелетія Сиріга 1643 р. та його пізніших виданнях у складі лаврських «Акафістів» 1663, 1677, 1693 і 1731 рр., в «Місяцеслові Полуустава» 1643 р. та на гравюрі «Родовідне древо Печерського монастиря» (між 1663 і 1676 рр.) тощо. Символічною рисою при цьому виступає також повна відсутність будь-яких іконографічних зображень преподобного Іллі Печерського в декоративно-ужитковому мистецтві аж до XIX ст. Найдавніша згадка про Іллю в богослужбовому обігу зустрічається в «Службі преподобним Печерським, що на

Ближніх печерах», вміщеній в так званій «Печерській мінеї» 1763 р. («Службы преподобнымъ отцемъ Печерскимъ, ихже мощы въ Ближней, и Далной пещере нетленно почиваютъ». – К., друк. Києво-Печерської Лаври, 1763.): «Иліи муромскаго непреборимаго воина, почитати подвиги дерзаю: въ руце имущаго оторужія язву, въ сердце же любовь къ тебе Христе, глубочайшую ему содела рану, и сею паче венчается славословя силу твою». Ця служба, судячи з іменного переліку лаврських святих, була складена в останній третині XVII ст., але не пізніше 1703 р., в літературному середовищі, пов'язаному з агіографічною діяльністю Дмитра Туптала, єпископа Ростовського. Раніше до цього джерела історичної інформації ніхто не звертався й уривок служби преподобному Іллі ніхто не цитував. Поява імені преподобного Іллі в загальній службі, на жаль, не супроводжувалася написанням окремого молитовного канону для нього. Протягом XVIII ст. преподобному Іллі надавалося лише місцеве монастирське вшанування. Згідно з працею митрополита Євгенія (Болховітінова), навіть в першій третині XIX ст. пам'ять преподобного Іллі святкувалася за загальною мінеєю без особливого славослів'я і величання, що вказує на його досить скромне становище в пантеоні Печерських святих. Загальноцерковне вшанування преподобного Іллі Муромця було встановлено з останньої третини XVIII ст. після відповідних указів Святійшого Синоду 1762, 1775 і 1784 рр. і остаточно в 1843 р. після встановлення соборного святкування всім Печерським святим в обох печерах у другу неділю Великого Посту. В книзі Самуїла (Миславського) «Краткое историческое описание Киево-Печерской Лавры», надрукованій в лаврській друкарні в 1805 р., серед мощів, що перебувають у Ближніх печерах, названі мощі «Преподобного Илии Муромца». У «кратком изъяснении о двух пещерах, в Киево-Печерской Лавре обретающихся, ... с показанием при том, которого преподобного мощи в которой пещере почивают, также которого месяца и числа которому святому поется служба» знову названі мощі «преподобного Илии Муромца: Служба йому обща Декаврия 19». Преподобний Ілля Муромець згадується й у книзі про руських святих; але житіє Іллі не поміщено, ні в «Мінеях»

Макарія і Дмитра Ростовського, ні в «Прологах», хоча зображення Іллі є на образі всіх Печерських святих XIX ст. Філарет Чернігівський, що зібрав у своїй праці відомості про руських святих, у тому числі і про преподобного Іллю, писав: «Мнение, что преподобный Илья есть одно лицо с известным богатырем Ильєю Муромцем встречается и в других московских памятниках, но за верность его нет никаких ручательств». Проте пам'яток московських преосвященний Філарет, однак, не перелічив. Є.Є.Голубинський у книзі «История канонизации в русской церкви» записав про Іллю Муромцю наступні рядки: «Между святыми, мощи которых почивают в пещерах Печерского монастыря, кроме монахов самого монастыря, находится, а отчасти только называется, несколько сторонних». Этими последними он указал особо: Иоанн младенец, сын варяга Феодора; Ефрем, епископ Переяславский; 12 неизвестных по именам братьев каменоздателей и живописцев; Нифонт, архиепископ Новгородский; Евфросиния, княжна Полоцкая; Симон, епископ Владимирский; Меркурий, епископ Смоленский и Илья Муромец. «Илия Муромец, скончавшийся, как полагает Кальнофойский, около 1190-го года и называвшийся в его – Кальнофойского время по простонародному Чоботком (чобот – сапог). Если живший около 175-ти лет после Владимира, то очевидно, что не имеющий ничего общего с Владимировым богатырем того же имени» [71].

27. Преподобний Анастасій, ієродиякон Печерський (22 січня 1190 р.). Він був аскетом у Печерському монастирі. Згідно з печерським каноном преподобним «Анастасій, уповаючи на Бога отримував усе, чого просив» Мощі його почивають в Антонієвих печерах у затворі [9, с. 10]. Він був сучасником чудотворця Тита і пов'язаний з ним істинною християнською любов'ю [5, с. 88].

28. Преподобний Тит, пресвітер Печерський (28 лютого, 1190 р.). Прп. Тит мав друга Єваргія, їхня нерозлучна дружба змінилася жахливими сварками. Коли ж він тяжко захворівши хотів примиритися з Єваргієм, а той відвернувся від

нього, то він побачив якогось немилостивого ангела, який влучив Еваргія полум'яним копієм. Самому ж Титу той же ангел подав руку і підняв з хвороби.. З тих пір прп. Тит особливо утвердився в мирі та любові до братії своєї і серед подвигів віддав душу свою Богу. Преподобний похований у Ближніх Антонієвих печерах [5, с. 89].

29. Преподобний Варлаам Хутинський (6 листопада, 1192 р.). Був пострижений в монахи. Прп. Варлаам був великим прозорливцем і чудотворцем. Одного разу він навіть воскресив померлого юнака [5, с. 90]. Сильним був вплив Варлаама в древній столиці і нерідко являвся він в сонних видіннях державним правителям. Зцілення від мощів його почалися з XIV ст. [5, с. 90].

30. Преподобний Лаврентій Затворник (29 січня 1194 р.). Святитель Лаврентій поклав початок свого чернечого життя у Печерському Київському монастирі. Але потім він пішов у Дмитрівський монастир, заснований прп. Варлаамом і став там затворником [5, с. 94]. Він зненавидів красу світу, захотів жити в темній печері, щоб через піст та молитву прогнати тьму страстей [7, с. 193].

31. Преподобний Арефа Печерський (27 жовтня 1195 р.). Будучи чорноризцем у монастирі, його обікрали. Жалів він себе, Господь послав хворобу на нього, а коли той розкаївся, то явилось йому видіння від Бога. Після цього видіння святий зовсім змінив свій спосіб життя: зробився милостивим, лагідним і за все дякував Богові. Останні дні свої преподобний Арефа провів в постійній молитві і строгому пості. Помер преподобний Арефа близько 1190 і був покладений у Ближніх печерах [5, с. 96].

32. Преподобний Досифей, архімандрит Печерський (10 вересня 1218 р.). Преподобний Досифей був архімандритом Києво-Печерського монастиря

наприкінці XII ст. - у першій чверті XIII ст. Він став архімандритом після преподобного Полікарпа перед преподобним Акиндином. Невідомі рік його народження, хто його батьки і місце народження.

За великі труди Досифея було обрано архімандритом. На початку XIII ст. ходив на Афон, звідки приніс у Печерський монастир «чин про спів 12 псалмів». Після повернення багато розповідав про Афон і життя афонських ченців, а пізніше все описав.

Упокоївся в 1218 р. Пам'ять преподобного Досифея, архімандрита Печерського вшановується 10 вересня (28 серпня за ст. ст.) [70].

33. Преподобний Антоній Димський (17 січня 1224 р.). Постриг св. Антоній прийняв у Хутинському Преображенському монастирі в 10 верстах від Новгороду. По залишенню настоятельства в цьому монастирі преподобний віддалився в пустинне місце недалеко від озера Димське, де подвизався в невеликій келії. Коли місце це заселилося боголюбивими ченцями, виник монастир і був побудований храм в ім'я прп. Антонія. Мощі прп. Антонія були знайдені нетлінними в 1330 р. [5, с. 7].

34. Святий Мученик Авраамій Болгарський (1 квітня 1229 р.). Св. мученик Авраамій був родом з приволжських болгар і займався торгівлею. За сповідання ним християнства його співгромадяни магометани піддали його тяжким тортурам в його рідному місті Великі Болгари і відрубали йому голову. Руські купці привезли його нетлінні мощі в місто Володимир, де вони й спочивали в Успенському жіночому монастирі [5, с. 12].

35. Святий Акиндин, ігумен Печерський (28 серпня 1235 р.). Преподобний Акиндин став архімандритом Печерського монастиря в 1219 р. Він намагався зберегти монастирський статут, який установив Антоній і Феодосій, підтримував зразковий порядок, користувався повагою в братії монастиря. Чорноризець

Полікарп приблизно в 1212-1226 рр. у формі листа написав оповідання про життя деяких Печерських отців. їх включено до складу другої частини Печерського патерика. Про ревність його до духовного життя свідчить те, що він наказав благочестивому Полікарпу описати життя печерських подвижників. Святий єпископ Симон називає його святим чоловіком. Пам'ять йому звершується 28 серпня, разом з усіма святими, які почивають у Феодосіївській печері [5, с. 14].

36. Святий Мученик Меркурій Смоленський (24 листопада 1238 р.). Коли військо Батия 1238 року наблизилося до Смоленська, на службі у смоленського князя був воїн-римлянин із знатного православного роду і сам православний. Звали його Меркурій. Він відрізнявся високим зростом, мужністю і силою. Сильно тужив він про розорення Божих храмів і бажав покласти душу свою за віру Христову. Під час битви помер у бою, йому відрубали голову. Тіло свого захисника поховали в соборному храмі Успіння [5, с. 20].

37. Священномученик Лукіан (28 серпня 1239 р.). Святий Лукіан благочестиво поживши у священничому та чернечому сані, потерпів мученицьку смерть при Батію у 1239 році. Мощі його почивають в Феодосіївській печері [5, с. 21].

38. Преподобний Костянтин Косинський (29 липня 1240 р.). Прп. Костянтин заснував Косинський Миколаївський монастир. В рукописних святцях названий чудотворцем. Мощі преподобного Костянтина почивають в Косинському монастирі [5, с. 22].

39. Преподобний Тимофій, ігумен Печерський (10 вересня 1132 р.). Про життя преподобного Тимофія відомо мало. Жив у XI-XIIст. Був ченцем Києво-Печерського монастиря. У 1124 р. був поставлений ігуменом цього монастиря. Під час його служіння в монастирі в Києві сталася пожежа, яка частково

захопила й окремі будівлі, що належали монастирю. Відомо, що в 1130 р. він оздобив золотом і сріблом труну (раку) преподобного Феодосія Печерського на кошти суздальського тисяцького Юрія Симоновича. Упокоївся в 1132 р. Пам'ять преподобного Тимофія, ігумена Печерського вшановується 10 вересня (28 серпня за ст. ст.) [70].

Крім вище перерахованих святих, у різних виданнях зустрічається різний, більш або менш наповнений перелік імен святих, мучеників та преподобних.

Свій національний хор святих – це найміцніша духовна основа кожної нації. Свого часу українські святі, живучи на землі, служили українському народові всіма своїми силами, а тепер служать йому й на небі.

ВИСНОВКИ

До святих Церкви Христової належать люди, які жили в різні часи, походили з різних племен і народів, різних верств населення. Серед них немало українських святих. На жаль, у церковних календарях їх не виокремлюють як українських святих, більшість із них фігурують як російські.

Прийняти у свої душі смиренну, просту, подвижницьку високу святість наших святих для нас необхідно насамперед із патріотичного боку, як для громадян Батьківщини, а з духовного боку - як членів нашої десятивікової Христової Церкви з її мільйонами віруючих.

Кількість українських святих дійсно велика. Серед них ми дізнаємося й про мучеників, які віддали життя за віру Христову, і рівноапостольних, які поширювали її, і святителів-єпископів, які відзначилися взірцевим християнським життям, і священно-мучеників, які прийняли мученицький вінець за поширення віри сповідників, які за віру терпіли муки й страждання, й велике число преподобних, які своїми чернечими подвигами догодили Богові.

У небесній нашій Церкві святих більше, ніж було канонізовано їх на землі: там повно наших братів мучеників, повно помордованих татарами, турками, поляками, там мільйони замучених комуністами. Повно покатованих на тяжкій панщині. Повно замучених по советських таборах. Повно тих, кого Церква ще не канонізувала або не могла канонізувати. Імен їх ми не знаємо, але Церква Небесна докладно знає імена всіх, знає всіх «працею зморених та перетяжених» і дає їм спочинок.

Під час роботи над вибраною темою, було досліджено процес канонізації святих до 1240 р. Про кожного згаданого святого, автор роботи намагався коротко

надати інформацію, що підтверджує основи канонізації цього святого, причини та наслідки.

Підставою для причислення померлих подвижників благочестя до лику святих служило прославлення подвижників даром чудотворства ще за життя, приклади чого знайомі, або ж, як це було частіше, після смерті.

Святі розділяються на два класи, на загальних і місцевих. Загальні - ті святі, яким святкується у всій церкві; місцеві - ті святі, яким святкується або тільки в одній якій-небудь області або навіть в одному якомусь монастирі, однієї якої-небудь церкви.

Право канонізувати спільних святих належало главі Церкви, митрополиту, патріарху; право канонізування місцевих святих належало єпархіальним архієреям, але на ділі було так, що іноді канонізували їх єпархіальні архієреї, іноді той же глава церкви – митрополит, чи патріарх.

Історія канонізації значної частини подвижників, які були зараховані до лику святих, починалася з дня їх кончини: подвижник за свого життя набував велику славу між людьми, і внаслідок цього негайно ж слідом за його похованням починалося шанування його пам'яті, що виражалося відомим певним чином.

Шанування покійних подвижників благочестя складалося, з одного боку, в тому, що при їх гробах читалися молитви про них, а з іншого боку в тому, що над їх трунами вбудовувалися деякі так сказати монументи на їхню честь.

Процес канонізації святих відбувався таким чином. Поступово відбувалися чудеса при гробі подвижника, розпочавшись більш-менш незабаром після його кончини, або ж починали раптом відбуватися через тривалий час після кончини:

але нагромаджувалося значна кількість чудес або принаймні була деяка їх кількість; про чудеса, котрі зарисувалися, доносили церковній владі з приєднанням або без приєднання прямого клопотання про причислення подвижника до лику святих; церковна влада засвідчувала в справедливості звісток про чудеса, для чого виробляла «свідоцтво» і коли переконувалася, зараховувала подвижника до лику святих або здійснювала його канонізацію, призначаючи день святкування його пам'яті.

Таким чином, повний процес канонізації становили: записування чудес; донесення про них церковної влади з приєднанням або без приєднання прямого клопотання про вчинення канонізації; дізнання церковної влади про істинність чудес, і, нарешті, саме причислення подвижника до лику святих або сама його канонізація, з призначенням дня для святкування його пам'яті.

Дехто визнає канонізованими або справжніми святими тільки тих святих, яким встановлено загальне або загальноцерковне святкування. Інші зараховують до загальноцерковних святих і місцевих святих, однак не всіх, а лише тих, час канонізації яких точно відомо. Канонізований або справжній святий є святий, якому встановлено і відбувається святкування, чи буде він загальний або місцевий, відомо або невідомо час встановлення святкування йому (під несправжніми святими ми розуміємо святих, яким не встановлено святкування або які не канонізовані, але які визнаються святими і шануються за таких від народу).

Святий, якому встановлено загальне святкування, визнається церквою за більшого святого; святий, якому встановлено місцеве святкування, визнається церквою за меншого святого, так є великі і менші святі і між святими загальноцерковними: святий, якому встановлено місцеве святкування, є таким же справжнім святим, як і святий, якому встановлено загальноцерковне святкування. Місцевим святим здійснюється святкування не у всій церкві, а тільки в деяких або

навіть дуже небагатьох місцях; але в таких місцях воно відбувається, як святкування справжнім святим, вчиняється точно так само, як загальноцерковним святим у всій церкві. Взагалі і одним словом, місцеві святі абсолютно такі ж святі, як і загальні святі, і відносяться до загальних святим так само.

Окрім святих, про канонізацію яких відомо або ж канонізація яких з усією ймовірністю повинна бути прийнята, є ще досить велика кількість покійних, імена яких внесені до місяцесловів деяких богослужбових книг і відносно яких потрібно думати одне з двох, саме - або що вони також насправді були канонізовані або що імена їх, як шанованих покійних, довільно внесені до місяцесловів переписувачами богослужбових книг.

У нас, українського народу є своя національна віковична Православна Церква, від віків глибоко й широко прославлена своєю християнізаційною працею, і високо-цінними богословськими творами. А найперше Українська Церква славна на весь світ своїм хором святих, що не перестають молитися за весь український народ! Наша земля багата на християнських просвітителів та на святині. Через них збережена побожна, християнська душа українського народу. А коли збережена душа, то в ній і Дух Божий перебуває.

І щаслива доля того народу, який добре знає своїх Святих Заступників, знає й належно кличе найперше до них про оборону себе і свого краю й свого народу. І що дбає поповнювати їхнє число. Бо ж святі – це слава наша, це поміч наша!

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Біблія. – Київ: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1407 с.
2. Васильев В. История канонизации русских святых. – Москва: Университетская типография, Страстной бульвар, 1893. – 254 с.
3. Димитрій (Туптало), митр. Життя святых на русском языке. Книга первая. – Москва: Синодальная Типография, 1903. – 669 с.
4. Димитрій (Туптало), митр. Життя святих: У 6т. – Київ: Видавничий відділ Української Православної церкви Київського Патріархату, 2008. – Т. 5. – 766 с.
5. Іларіон (Огієнко), митр. Канонізація Святих в Українській Церкві. – Вінніпег: Наша Культура, 1965. – 224 с.
6. Киево-Печерский Патерикъ. – Москва: Издание книгопродавцы А. Д. Ступина, 1897. – 472 с.
7. Киево-Печерский патерик, или сказанія о житіи и подвигах Святых Угодниковъ Киево-Печерской Лавры. – Киев: Либидь, 1991. – 255 с.
8. Ключевский В. Древнерусския жития святых как исторический источник. – Москва: Типография Грачева, 1871. – 322 с.
9. Левицький Ю. Святі Київської Церкви. – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 118 с.
10. Муравьев А. Жития Святых русских, также иверских и славянских. – Типография, 1855. – 97 с.
11. Филарет (Гумилевский), архиеп. Жития Святих чтимых православною церковью. – С.-Петербургъ: Издание книгопродавцы И. Л. Тузова, 1885. – 302 с.

12. Филарет (Гумилевский), архиеп. Русские святые, чтимые всею церковью или местно. Опыт описанья жизни ихъ. Месяць Апрель. – Черниговъ: Типографія Ильинскаго монастыря, 1861. – 445 с.
13. Филарет (Гумилевский), архиеп. Русские святые, чтимые всею церковью или местно. Опыт описанья жизни ихъ. Месяць июль. – Черниговъ: Типографія Ильинскаго монастыря, 1864. – 414 с.
14. Филарет (Гумилевский), архиеп. Русские святые, чтимые всею церковью или местно. Опыт описанья жизни ихъ. Месяць май. – Черниговъ: Типографія Ильинскаго монастыря, 1863. – 434 с.
15. Филарет (Гумилевский), архиеп. Русские святые, чтимые всею церковью или местно. Опыт описанья жизни ихъ. Месяць сентябрь. – Черниговъ: Типографія Ильинскаго монастыря, 1865. – 453 с.
16. Филарет (Гумилевский), архиеп. Русские святые, чтимые всею церковью или местно. Опыт описанья жизни ихъ. Месяць январь-декабрь. – Черниговъ: Типографія Ильинскаго монастыря, 1862. – 4[70 с.

Література

17. Барсов Н. Мощи. – Энциклопедическій словарь. уряд. Ф. Брокгаузъ, И. Ефронъ: У 86т. – Санкт-Петербург. 1895. – 350-359 с.
18. Барщевський Т. Старозавітні передумови формування християнської концепції святости. – Наукові записки УКУ, число I, (серія «Богослов'я», вип. 1). – Львів, 2009. – 7-22 с.
19. Белов А. Правда о православных «святых». – М.: Наука, 1988. – 356 с.
20. Вінець и Похвала Св. Владимиру, Великому Князю Киевскому, просвітителю и преобразователю древней Руси. – Черниговъ: Типографія Губернскаго Правленія, 1888. – 75 с.
21. Власовський І. Нарис Історії Української Православної Церкви: У 4т. 5кн. – Київ: Видавництво Книга, 1998. – Т. 1. – 389 с.

22. Воробьев В. Некоторые проблемы прославления святых к местному и общецерковному почитанию в конце X–XI вв. – Вестник ПСТГУ II: История Русской Православной Церкви 35, 2010. – 79-90 с.
23. Голубинский Е., прот. История канонизации святых в русской церкви. – Москва: Университетская типография, 1903. – 597 с.
24. Грушевський М. Духовна Україна. – Київ: Либідь, 1994. – 556 с.
25. Евгений (Болховитинов) Описание Киево-Печерской Лавры. – К., 1826.
26. Емельянов К. Канонизация святых русской церкви как объект социологического исследования: дис. канд. социол. Наук: 22.00.06. – М., 2005. – 154 с.
27. Життя преподобных оць Антонія и Феодосія Печерскихъ. – Въ типографіи Кієвопечерскія Лавры. 1864р. – 54 с.
28. Жизнь святого благовернаго князя Владиміра. Изданіе второе. – Москва: Типографія Л. и А. Снегиревыхъ. Остоженка, Савеловскій переулокъ, собственный домъ, 1887. – 24 с.
29. Жилюк С. І. Канонізація святих і грішних. Жилюк С.І. Наукові записки. Серія історичне релігієзнавство. Випуск 5 – Острог, 2013. – 75-78 с.
30. Житие преподобного отца нашего Феодосия, игумена Печерского, описание Нестора. – М., 1863. – 29 с.
31. Игнатий, архим. Краткия жизнеописания русскихъ святыхъ. – С.-Петербургъ: Типография И. И. Глазунова, 1875. – 433 с.
32. История русской церкви. Періодъ третій. Отъ разділенія митрополіи до учрежденія патріаршества (1410-1588 г.). – Москва: Въ Университетской Типографіи, 1847.
33. Ларіон (Огієнко), митр. Українська Церква. Нариси з історії української православної церкви: У 2т. – Київ: Україна, 1993. – 280 с.
34. Кабанець Є.П. Історія Печерської канонізації. – Дива печер лаврських. – К., 1997. – 47–71 с.

- 35.Кабанець Є., Хведченя С. Деякі питання історії канонізації печерських святих. – Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики 2004. – 121-136 с.
36. Киево-Печерский патерик, в переводе Е. Поселянина. – Москва, 1911.
37. Кислашко О. Життя і діяльність святих нашої землі Руси-України прославлених. – Київ: Видавництво Грамота, 2007. – 328 с.
- 38.Ключевский В. Древне русскыя житія святыхъ как историческій источникъ. – Москва, 1871.
- 39.Кологривов И. Очерки по Истории Русской Святости. – Сиракузы, 1991.
- 40.Кротов Я. Канонизация в Русской Церкви: прошлое, настоящее, будущее. – ВРХД. 1992. № 166. – 5-38 с.
41. Леонидъ, архим. Святая Русь. – С.-Петербургъ: Типография М. Стасюлевича, 1891. – 303 с.
42. Ливитовъ Е. Краткыя Сведенья изъ житий святыхъ на каждое число года. – Холмъ : Типография Вайнштейновъ, 1904. – 252 с.
43. Макарий (Булгаков) митр. История Русской Церкви, Т. I. – СПб, 1868.
- 44.Мельник А. Огонь в практиках почитания русских святых в XI–XVII веках. – Иеротопия огня и света в культуре византийского мира. упоряд. А. Лидов. – Москва. 2013. – 380-393 с.
- 45.Назаренко А. Благоверные князья-страстотерпцы Борис и Глеб. Православная энциклопедия. – Москва. 2003.
- 46.Орловский Д. К вопросу канонизации святых Русской Православной Церкви: агиография и литература. – Ученые записки: электронный научный журнал Курского государственного университета 2015. – 1-7 с.
- 47.Равноапостольный князь Владимірь святой. Е. De-Vumme. – Ковна: Въ Типографіи Губернскаго Правленія. 1888. – 53 с.
- 48.Святой Благовірний Великій князь Георгій Всеволодовичь основатель Нижняго Новгорода. сост. Г. А. Полисадовъ. – 39 с.

- 49.Св. благовірные князья и страсотерпцы Борисъ и Глібъ. – Черниговъ: Типографія Губернскаго Правленія. 1892. – 19 с.
- 50.Святой Владиміръ, благовірный и равноапостольный великій князь Кіевскій. (Літописное сказаніе). Оттискъ изъ «Кіевской Старины.». – Кіевъ: Типограія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, Михайловская, 1888. – 11 с.
- 51.Св. Владиміръ равноапостольный, великій князь Кіевскій и всея Руси. – Москва: Изданіе книгопродавца А. Д. Пріснова. 1888. – 45 с.
- 52.Святой равноапостольный Великій князь Владиміръ (съ приложеніем хромолитогр. изображенія Св. князя). – Санктпетербургъ: Изданіе Редакціи журнала «Мірской Вістникъ», 1869. – 15 с.
- 53.Святые Стасотерпцы Борисъ и Глібъ. – Санктпетербургъ: Изданіе редакціи журнала: «Мірской Вістникъ», 1864. – 7 с.
- 54.Сказанія о святыхъ Борисі и Глібі. Сильвестровскій списокъ XVI віка. По порученію и на иждивеніи императорскаго археологичечкаго общества. Издалъ Н. И. Срезневскій. – Санктпетербургъ: Въ Типографіи Императорской Академіи Наукъ, 1860. – 145 с.
- 55.Слово на день св. Ровноапостольнаго князя Владиміра. 15 іюля 1893 года. КСВ. 1893 года. Августа №15
56. Стахів М. Христова Церква в Україні. – Стемфорд: Видавництво Колегії Св. Василя Великого, 1985. – 528 с.
57. Степовик Д. Історія Києво-Печерської Лаври. – Київ: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2001. – 554 с.
- 58.Темниковский Е. К вопросу о канонизации святых. – Ярославль, 1993. – 129с.
- 59.Тертышников Г. Критерии канонизации местопочтилых святых в Русской православной Церкви: Альфа и Омега. – 1999. – № 3(21).
- 60.Ткачев Е. Канонизация. – Православная энциклопедия: т. 30. – Москва. 2012. – 359 с.
61. Толстой М. Описание о российских святых. – Москва: Типография Губернскаго Правленія, 1887. – 342 с.

62. Филарет (Гумилевский) архиеп. История Русской Церкви. – М., 1888.
63. Федорів Ю., свящ. Історія церкви в Україні. – Торонто: Видавництво Торонто, 1967. – 362 с.
64. Хведченя С.Б. Билинний епос Київської Русі як джерело для історичної географії. – Історико-географічні дослідження в Україні. – Число 5. – К., 2001. – 30–36 с.
65. Хведченя С.Б. Таємниці лаврських святинь. – К., 2004. – 47 с.
66. Хведченя С.Б., Тоїчкін Д.В. Останні штрихи до історичного портрета Іллі Муромця, святого Києво-Печерської Лаври. Історико-географічні дослідження в Україні. – К., 2003. – 36–37 с.
67. Цыпин В. Канонизация святых в Русской церкви в XX в.: проблема святых и святости в истории России. В. Цыпин – М., 2006. – 311 с.
68. Чаловца В. Н. Преподобный Феодосий Печерский, его жизнь и сочинения. – Киев, 1901.

Електронні ресурси

69. Седмиця. Руські святі, хронологічний список.
<https://www.sedmitza.ru/lib/text/436745/>
70. Кислашко О. Життя і діяльність святих нашої землі Руси-України прославлених. – Київ: Видавництво Грамота, 2007. – 328 с.
<https://parafia.org.ua/biblioteka/knygy-broshury/zhyttya-svyatyh/>
71. Деякі питання історії канонізації святих <http://kyivpravosl.info/2019/07/05/deyaki-pytannya-istoriji-kanonizatsiji-pecherskyh-svyatyh/>